

Ivan Radenković

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE U SRBIJI

edycja
NOVE
PERSPEKTIVE

2

Ivan Radenković

Strane direktne investicije u Srbiji

Ivan Radenković
Strane direktne investicije u Srbiji

Izdavač: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe

Urednik: Miloš Baković Jadžić

Prevod: Maja Solar

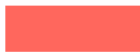
Lektura i korektura: Slavica Miletić

Dizajn: wkart

Tiraž: 500

Štampa: Standard 2, Beograd, decembar 2016.

Godina izdanja: 2016.

ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE

Podržano od fondacije Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, uz sredstva Federalne kancelarije za spoljne poslove Nemačke. Ova publikacija i njeni delovi mogu biti korišćeni besplatno ukoliko se korektno navede referenca na originalnu publikaciju. Stavovi izneti u ovoj publikaciji ne moraju nužno biti i stavovi Rosa Luxemburg Stiftung. Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost autora ili autorke.

Edicija
Nove
perspektive 2

Sadržaj

Uvod	6
Kratka istorija SDI u Jugoslaviji	16
SDI i regionalni položaj Srbije	21
Struktura SDI u Srbiji	26
Statistički podaci o SDI	31
Međunarodna investiciona pozicija i začarani krug spoljnog duga	34
Efekti SDI na platni bilans Srbije	42
Srbija u zamci srednje razvijenih ekonomija	56
Subvencionisanje SDI	67
Zaključak	75

Uvod

Strane direktne investicije (SDI) bez sumnje su stožer razvojne politike vlade Srbije. Zapravo, sve vlade (i prethodne i aktuelna) u poslednje dve decenije u velikoj meri su se oslanjale na SDI kao jedini izvor ekonomskog razvoja. Sve vlade su istovremeno, upravljajući procesom deindustrijalizacije koji se dogodio s raspadom socijalističke Jugoslavije, sistematski radile na uništavanju razvojnog potencijala. I najmanji delić jugoslovenskog industrijskog nasleđa se morao iskoreniti i očistiti od „grehova” socijalističkih oblika vlasništva. Veliko ubrzanje tog procesa je počelo 2000. godine, sa ubrzanjem konverzije vlasništva (privatizacijom) ogromne i disfunkcionalne industrije, i praćeno je masovnim otužanjima. Najveći deo SDI u stvari proizilazi iz te konverzije. Proces sistematske i namenske deindustrijalizacije je podstakao masakr realnog sektora privrede i istovremeno je izazvao značajno klasno restrukturiranje srpskog društva. Ljudi su ostali bez posla i, u velikoj meri, bez svojih fabrika. Opusteli su nekad značajni industrijski centri, gradovi i druga naselja. Hitan zadatak reindustrijalizacije je potom prepušten „filantropskoj misiji” stranih investitora. Ali primarni cilj investitora je ekstra profit, a ne razvoj, naročito ne razvoj strane nacionalne ekonomije. Brz ulazak Srbije u sistem globalne i političke međuzavisnosti je presudno obeležen stranim investicijama.

Zavisnost između *razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja* je uzajamna. To znači da razvijene zemlje ne bi bile razvijene da ne postoje zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje. Internacionalizacija kapitala sve više zavisi od eksploatacije slabo plaćenog rada, jer su profiti veći kada se maksimalno izvlači višak vrednosti uz minimalne troškove rada. Ova logika ide u korist razvijenih zemalja. Kako zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje nemaju dovoljno sredstava za industrijalizaciju, prisiljene su da uvoze kapital. Kao najčešći odgovor na probleme razvoja, a posebno kao odgovor na problem svetskog rasta, promovišu se SDI i drugi oblici autsorsin-

ga (*outsourcing*, izmeštanje proizvodnje). Te recepte institucionalno podržavaju međunarodne institucije poput Svetske trgovinske organizacije (STO), Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svetske banke.

Poslednjih godina se pojavljuje sve više glasova među ekonomistima, sociolozima i istraživačima koji ne samo što negiraju efikasnost SDI u pogledu čisto ekonomske koristi, već negiraju i model SDI kao odgovor na problem razvoja. Ipak, bez obzira na to što je prekinut „automatizam pozitivnih efekata“ SDI u nerazvijenim zemljama, izvesno je da aktualnost strategije SDI nije izbledela, čak ni u svetlu standardnih ekonomskih pokazatelja. Konvencionalni pogled na SDI (konsenzus između MMF, STO i Svetske banke) slepo se drži pretpostavke o njihovoj navodnoj koristi za zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje. U okviru tog gledišta se ističe da su SDI izvor dodatnog kapitala i dodatnog zapošljavanja, te da doprinose trgovinskom bilansu država, transferu tehnologije, transferu menadžerskih veština, racionalizaciji proizvodnje, većoj produktivnosti rada, podsticanju efikasnije konkurencije, filantropiji, korporativnoj društvenoj odgovornosti itd. Sve ove „superprednosti“ figuriraju kao obećanje razvijenog sveta ekonomijama u razvoju i nerazvijenim ekonomijama da mogu postati „ekonomski regionalni tigrovi“ samo ako budu delovale u skladu sa univerzalnim receptom. Ali stvarni susret između kapitalističkih metropola, zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja otkriva nam priču o unutrašnjoj logici i dinamici kapitala, njegovim vremenskim, prostornim i nacionalnim granicama, te složenoj uzročnosti. Ta priča je sasvim suprotna pojednostavljenim „argumentima“ lokalnih političara koji neumorno ponavljaju isti obrazac: strane investicije stvaraju radna mesta, što dovodi do povećanja efektivne potražnje i kupovne moći, te konačno do veće proizvodnje i ekonomskog rasta. Realnost pobija tu mantru.

Postoji nekoliko političkih fraza o SDI koje su u opticaju u srpskoj javnosti. Prva fraza uporno ponavlja kako su strani investitori

došli u Srbiju zbog Srbije, njenih ljudi, znanja i veština. To je „argument“ koji se uglavnom pojavljuje u diskursu političara, medija i štampe. Drugom se tvrdi da SDI donose tehnološki napredak stvaranjem pozitivnog efekta preliivanja (*spillover effect*).¹ Dominacija radno intenzivne proizvodnje u Srbiji teško da to može potvrditi. Trećom frazom se tvrdi da SDI pozitivno utiču na nacionalno tržište jačanjem konkurencije. Ali opšte je poznato da su strane kompanije u Srbiji deo mreže monopola i da skoro sve sirovine i intermedijarne produkte² uvoze iz inostranstva. Na taj način se direktno eliminišu domaći dobavljači, te iscrpljuje i umrtvljuje celokupna ekonomija. Četvrtom frazom se SDI brane kao mehanizam koji ima ogromnu apsorpcionu moć zapošljavanja, što pozitivno utiče na stopu nezaposlenosti. Da je to potpuno netačno videće se iz podataka prikazanih u istraživanju. Petom frazom se kaže da SDI poboljšavaju platni bilans, tj. da balansiraju nivo unutrašnjih i spoljašnjih finansijskih transakcija sa drugim zemljama. Ovo istraživanje će analizom uticaja SDI na platni bilans doći do suprotnih zaključaka. Šesta fraza glasi: Srbija privlači SDI zbog izuzetne ekonomske politike vlade koja je u stanju da obezbedi siguran i stabilan poslovni ambijent. Na taj način je do sada svaka srpska vlada laskala sebi inscenirajući predstavu za stanovnice i stanovnike zemlje. Aktuelni premijer Aleksandar Vučić je savršen primer. Kada javno izjavljuje kako su radni ljudi u Srbiji lenji, neefikasni i naviknuti da rade u socijalističkim samoupravnim uslovima, premijer razdvaja „progresivni“ protestantski obrazac radne etike,³ koju on sâm i cela njegova vlada predstavljaju, od tradicionalnog

1 Termin *spillover effect* se odnosi na indirektni uticaj SDI na zemlju domaćina, pri čemu se statističke veze između multinacionalnih kompanija i poboljšanja produktivnosti domaćih kompanija tumače kao rezultat tehnološkog transfera iz inostranih filijala u lokalne kompanije.

2 Intermedijarni produkti (*intermediary inputs*) su međuprodukti ili proizvodi koji još nisu završeni, već su predviđeni za daljnju obradu. Prim. prev.

3 Ovo je aluzija na knjigu Maksa Vebera *Protestantska etika i duh kapitalizma*, jer je Veber omiljeni (i često citirani) mislilac aktuelnog premijera Srbije Aleksandra Vučića.

(socijalističkog) mentaliteta rulje. Dakle, srpska vlada je učinila sve što je u njenoj moći da stvori savršenu poslovnu klimu za SDI, te ako postoje neki problemi za to su glavni krivci radnice i radnici, njihov mentalitet i navike koji su toliko udaljeni od nemačke radne etike... Etikete kao što su „zaostalost“ ili „kolektivistički ekonomski mentalitet“ su neke od glavnih karakteristika buržoaskog „objašnjenja“ za zaostajanje u razvoju spram drugih zemalja.⁴ Politička megalomanija očigledno muku muči s tim kako da javno predstavi „rad“ vlade koji je bez ikakvih vidljivih efekata. Taj rad je vrlo upitan, kao i mnogi drugi hirovi i lažne mudrosti skuvane u vladinoj kuhinji.

Restrukturiranje zemalja u razvoju poput Srbije je dobilo zamah s liberalizacijom trgovine i prilivom SDI kao primarnih izvora „nacionalnog“ bogatstva. Ali trgovinska otvorenost daje negativne rezultate za zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje zbog procesa produbljanja međunarodnih razlika u platama.⁵ Ova pretpostavljena bezuslovnost je očigledno kontračinjenična i empirijski sumnjiva, jer plate (spram profita) uporno pokazuju postojanost.⁶ Plate, naročito one u stranim kompanijama, *institucionalno* su određene ugovorima između vlada i investitora, a ne tržištem. Stoga, kada aktuelni ministar ekonomije Željko Sertić tvrdi⁷ kako niske plate u Srbiji odražavaju

4 Baumol, William, Richard W. Nelson, Edward N. Wolff: *Convergence of Productivity: Cross-National Studies and Historical Evidence*, New York, Oxford University Press, 1994, str. 82; Sachs, Jeffrey and Warner, Andrew: *Economic Reform and the Process of Global Integration*, Brookings Paper's on Economic Activity 1, 1995, str. 3.

5 Konsenzus nastao u poslednjoj deceniji XX veka ističe *trgovinu* kao glavni izvor bogatstva. Prema ovom konsenzusu, ekonomije bogatih zemalja se razlikuju od siromašnih pre svega po većem učešću u svetskoj trgovini. Deo nove ortodoksije je jedva skrivena *politička* agenda koja, iz različitih razloga, zagovara ukidanje trgovinskih barijera i proširenje globalne trgovine. Dobro je poznato kakvu katastrofalnu (i unosnu) ulogu je imao Džefri Saks u savetovanju restrukturiranja urušenih ekonomija Poljske, Rusije i drugih zemalja.

6 Reč je o tezi koju zagovara marksistički ekonomista Emanuel Argiri u knjizi *Nejednaka razmena*.

7 Videti TV seriju *Insajder* na kanalu N1 <https://www.youtube.com/watch?v=fXDzBZ-tHH8A>

čisto tržišne uslove, on govori nešto vrlo kontradiktorno. Da su plate zaista regulisane tržištem, one nikada ne bi bile deo ugovora između države i stranih investitora. Potpuno je jasno da plate u srpskoj ekonomiji nisu regulisane tržištem, a naročito ne plate u stranim kompanijama. Institucionalni faktor sprečava ujednačavanje plata čak i na nacionalnom nivou!

Kad se sve to ima u vidu, kako bi iko mogao očekivati povećanje plata, čak i u hipotetičkom slučaju povoljne potražnje za našim proizvodima na međunarodnom tržištu i u slučaju povećanja produktivnosti? Kako očekivati tako nešto ako zemlja ima na raspolaganju praktično beskonačnu rezervnu armiju rada? Plate u stranim preduzećima u Srbiji osciliraju od minimalne zarade do 20% više. Dakle, proglašena „tendencija” međunarodnog izjednačavanja nivoa nadnica je bajka, jer globalni podaci pokazuju da su razlike u platama u siromašnim zemljama pre svega određene platama najniže plaćenih radnica i radnika, dok su u bogatim zemljama određene platama radnica i radnika koji su najbolje plaćeni. Te dve grupe zemalja pokazuju dva različita tipa povećanja platne nejednakosti. Ustanovljene međunarodne platne razlike su, izgleda, glavni motiv za izvoz kapitala u zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje jer uzrokuju velike razlike u troškovima proizvodnje. Dakle, ne radi se o „kreativnoj” potrazi za novim tržištima, već o potrazi za jeftinom radnom snagom (ili za obiljem prirodnih i mineralnih resursa). Konačno, sve to se odražava na društvene odnose – odnose između klasa. Cena radne snage je od suštinske važnosti jer rad stvara vrednost. SDI bi stoga trebalo posmatrati kao međunarodno širenje osnovnog kapitalističkog odnosa – eksploatacije rada.

Dok se jevanđelje mobilnosti kapitala širi diljem sveta, propoved o herojstvu preduzetnika i o njihovoj strasti za rizikom (koji su navodno izgradili i oblikovali naš moderni svet) postala je vanvremenska istina u srcima mlade buržoazije zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja. A ta buržoazija, u duhu konkurentskih prednosti, voli

da reklamira svoju zemlju kao raj u kojem su niske cene rada i visoka obrazovanost domaće radne snage na vrhu liste. Srbija je, prema njima, veoma „napredna“, jer se uspešno takmiči s regionalnim obezbeđivanjem i subvencionisanjem radnih mesta za sve radnice i radnike koje „upošljava“ „strani“ kapital. Na ovaj način, Srbija je zaista uspešna u globalnoj trci ka dnu.

Istorijski gledano, dogma o slobodnoj trgovini se razvijala ruku pod ruku sa dogmom o stranim investicijama.⁸ Slobodna trgovina je bila ključna dogma još od ranog britanskog kapitalizma i dominirala je sve dok se nisu dogodile neke veće kapitalističke krize, nakon čega je zamenjena ideologijom protekcionizma i intervencionizma u ekonomiji. Ali dogma slobodne trgovine, prurušena u (neo)liberalni bauk, stalno se vraća! Univerzalni recept za postizanje zajedničkih prednosti kroz slobodnu trgovinu i dalje se prepisuje kao lek za unapređenje ekonomija zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja. Stoga je jevanđelje slobodne trgovine i prekograničnih investicija i dalje „novina“ koja se izvozi u nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju. Ali izostavlja se da su najrazvijenije zemlje već izgradile svoje ekonomije protekcionizmom i subvencionisanjem domaćih proizvoda.

Iako živimo u svetu globalnog kapitalizma u kojem transnacionalne kompanije posluju nezavisno od nacionalnih granica, granice nikada nisu bile rigidnije za protok rada. Rad ne može biti međunarodno konkurentan zbog ograničenja njegove mobilnosti. To znači da se plate ne mogu izjednačiti na međunarodnom nivou. Pored toga, protekcionistički momenti, posebno u razvijenim zemljama, i dalje su na delu. A ipak, prema dominantnom ideologemu, zemlje u razvoju i nerazvijene zemlje mogu dostići nivo razvijenih zemalja ako i samo ako otvore svoju trgovinu. U srži ideologije slobodne trgovine se nalazi pretpostavka da dve nacije ulaze u „partnerski“ odnos, na osno-

8 I slobodna trgovina i strane investicije su oblici nejednake razmene. Ali u trgovini se radi o razmeni roba (na osnovu komparativne produktivnosti), dok se u stranim investicijama radi o cenama proizvodnih faktora.

vu čisto kapitalističke ekonomije, kao potpuno „jednake“. Ispostavlja se da je taj odnos daleko od „partnerstva“.

Vrlo često se čuje, naročito među lokalnim ekonomistima, kako su nedostaci tranzicionih ekonomija izazvani nefer i štetnim procesima privatizacije, koje prati preterana korupcija i netransparentnost. Prema tom gledištu, presudni su etički faktori (pravičnost, moralnost, transparentnost). Mi ispaštamo zbog naše političke nesposobnosti i pohlepe, i zato što smo prodali naše fabrike tako jeftino. Da smo se pridržavali zlatnih pravila tržišta, sada bi nam sigurno bilo bolje. Ali taj tržišni fundamentalizam koji vlada među lokalnim ekonomistima je kratkovid.

Teorija spontanog kapitalističkog poretka očigledno zanemaruje moć države i njenu ulogu u transformacijama vlasničke strukture. Istorijski etablirani režimi vlasništva i postojeća baza akumulacije su ono što određuje način procesa privatizacije, njen tempo, industrijske grane koje su meta tog procesa, sektorsku kompoziciju itd. U stvari, vanekonomske faktori, tako neophodni za kapitalizam, nužno su povezani sa unutrašnjim uzrocima reprodukcije kapitala u prostornom i vremenskom smislu. Ono što se zahteva jeste još veći višak vrednosti (ekspanzija tržišta je u savremenoj situaciji manje važna) koji se ostvaruje smanjenjem troškova rada. Taj mehanizam sprečava zastoj akumulacije i obezbeđuje povrat profita.

Jednom rečju, nikakva privatizacija ne može razviti ekonomiju u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama. Ona može podstaći *rast* u uslovima povoljne ekonomske konjunktura, ali je stvar potpuno drugačija sa *razvojem*. Rast se izražava visoko selektivnim parametrima poput BDP,⁹ koji nam ništa ne govori o distributivnim

9 U principu, **BDP** (bruto *domaći* proizvod) predstavlja skup mera ukupne ekonomske aktivnosti jedne nacije. To je monetarna (tržišna) vrednost svih dobara i usluga proizvedenih za finalnu prodaju. $GDP = C + G + I + NX$, pri čemu je C privatna potrošnja, G je suma državne potrošnje, I je zbir svih investicija u zemlji i NX je ukupan neto izvoz države, u skladu s računom gde je $NX = izvoz - uvoz$. BDP se razlikuje od **BNP** (bruto *nacionalnog* proizvoda), koji predstavlja ukupnu vrednost svih finalnih proiz-

aspektima bogatstva (zato što se podrazumeva „razdvajanje“ distribucije i proizvodnje). Ta statistička ortodoksija iskrivljuje realnost umanjujući stvarnu razliku u životnom standardu između bogatih i siromašnih zemalja. Iz BDP su isključeni troškovi „eksternalija“ kao što su zagađenje, iscrpljivanje zemljišta, vode i vazduha, slobodno vreme, rad od kuće itd. Stoga je razumno pretpostaviti da bi kineski BDP bio znatno niži kada bi se u njegovo izračunavanje uključili troškovi zagađenja zemljišta, vode i vazduha.

U svom tekstu o Bangladešu¹⁰ Toni Norfield detaljno opisuje mehanizam raspodele dobiti od eksploatacije i mehanizam nejednake raspodele svetskog BDP. Ne radi se samo o tome da se u Bangladešu jeftino proizvode majice i da se potom prodaju u Nemačkoj po višoj ceni (ali i dalje jeftino prema evropskim standardima). Radi se i o tome kako se izračunava udeo zemlje u svetskom BDP: majica koja se proizvodi u Bangladešu stvara niz poslova u sektoru usluga u Nemačkoj (reklamiranje, marketing, transport, menadžment, dodatni poslovi u prodaji...) koji doprinose tome da Nemačka ima veći udeo u svetskom BDP od Bangladeša, gde se majice proizvode. Superekploatacija radnica i radnika u nerazvijenim zemljama znači direktnu ekonomsku korist za ogroman broj ljudi u bogatijim zemljama.¹¹ Norfieldov primer se prvenstveno odnosi na *podugovaranje* kao tip autsorsinga. Ali slična logika eksploatacije i mehanizam obračuna BDP se odnose i na SDI. BDP razvijenih zemalja može biti tako visok samo zato što parazitira na jeftinoj radnoj snazi zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja. Zbog toga je sasvim umereno postaviti pitanje koliki je tačno udeo „domaćeg“ ili „nacionalnog“ u ukupnoj domaćoj i

voda i usluga proizvedenih u određenom periodu sredstvima za proizvodnju koja su u vlasništvu stanovnika jedne zemlje. Na primer, ako prihod domaćih kompanija van Srbije zaostaje za prihodom stranih kompanija u Srbiji, srpski BNP je tada manji od BDP.

10 Tony Norfield, *What the „China Price“ really means*, 3. 6. 2011, <http://economicso-fimperialism.blogspot.rs/2011/06/what-china-price-really-means.html>

11 Zaključak Tonija Norfilda se zapravo poklapa sa istraživanjima Emanuela Argirija u njegovoj knjizi *Nejednaka razmena*, objavljenoj 1972.

nacionalnoj proizvodnji, osobito u kontekstu međunarodnog kruženja kapitala u kojem kompanije lako mogu prenositi „svoj“ profit diljem sveta.

Ali, pored pitanja o merljivosti ekonomskih indikatora, veoma je značajan i konkretan politički pravac ekonomskog razvoja. Zvanične političke izjave i stavovi prema SDI u Srbiji su preterano jednostavni. Religiozan ton političara kada govore o SDI savršeno odražava pritisak globalnog tržišta i lanaca proizvodnje. Srpski politički diskurs je krcat mesijanističkim ukazivanjima na potencijale SDI i narcisoidnim uverenjem da je moć privlačenja stranog kapitala data samo odabranim političarima. Ta opsesija je deo političkog obrasca regionalnog kompetitivnog lanca, jer tranzicijska buržoazija mora održavati model klasne i društvene reprodukcije. S druge strane, čini se da vrhovna politička moć svake ekonomske vlade ne izražava ništa drugo do pasivno prihvatanje već podeljenih karata. I pored toga što se u poslednjih pet godina pojavljuje sve više kritičkih analiza i tekstova o SDI, ovaj koncept u Srbiji ostaje centralno jezgro „soterologije”.¹² Pojava svakog novog investitora povećava snagu otkrovenja domaćih političara, potvrđuje njihovu političku potenciju, ali isto tako podiže i intelektualni status režimskih ekonomista čije ružičaste slike kruže medijskim kanalima. Isključivo pozitivni efekti tog uvreženog kapitalističkog narativa (koji podržavaju i preporučuju glavne međunarodne finansijske institucije) uspešno se umnožavaju, prenose i integrišu u političke narative vlada u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama. Trendovi i pokupljene mudrosti o SDI očigledno imaju moć da pretvaraju političare u proroke.

Ipak, brojne kvalitativne analize pokazuju da SDI doprinose značajnom pogoršanju institucionalnih kapaciteta zemalja domaćina. Srbija je zemlja u kojoj transnacionalne kompanije (TNK) ozbiljno ugrožavaju već urušene radne propise. Ironično, strani investitori su,

12 Teološki pojam koji označava nauku o spasenju. Posebno se odnosi na spasenje koje se ostvaruje kroz Isusa Hrista.

preko svoje nevladine organizacije *Savet stranih investitora*, u velikoj meri doprineli sadašnjem obliku radnog prava. Većina kompanija koje imaju svoje predstavnike u tom savetu direktno je uključena u kršenje zakona o radu.¹³ Intervencije u sferi rada u poslednjih nekoliko godina su ekstremno fleksibilizirale rad, čineći radnice i radnike izuzetno podložnim hirovima i voluntarističkim akcijama poslodavaca. Brojni su primeri u kojima strani investitori krše zakon o radu, onemogućuju sindikalno organizovanje, te zahtevaju nehumanu disciplinu i veću proizvodnju. Bez obzira na otvoreno državno ulizivanje stranim investitorima čak i kada ovi krše zakone, Srbija po svaku cenu traži da se priključi na mrežu globalnih robnih lanaca. I dalje se daje prioritet kvantitativnom povećanju SDI, bez obzira na propadanje fonda rada i očajno stanje prava radnica i radnika.

Konačno, državu ne zanima u koje svrhe i u koje ekonomske sektore bi trebalo usmeriti investicije, jer to nije ni bitno. Kroz prizmu vlade Srbije sve SDI imaju istu važnost bez obzira na to da li su usmerene u osnovna sredstva u proizvodnji ili u uslužni sektor – one su potrebne svuda i u najvećoj mogućoj meri. Jasno je da TINA¹⁴ pristup vlade Srbije odražava imperativ ekonomskog rasta koji se javno predstavlja kao vrhunski plan *razvoja*. Korišćenjem rasta i razvoja kao sinonima, kao što to čini Vučić u svom „eklektičnom“ ekonomskom vokabularu, može se objašnjavati bilo šta jer sporadične, subjektivne i kratkoročne mere politička volja uvek može proglasiti objektivnim i nužnim. Spontana politika srpske vlade, prikrivena iza poze odlučnosti i mukotrpnog rada, zapravo u potpunosti računa na vidovitost

13 Šikaniranje u Drekslmajeru, 20.5.2009, <http://www.pressonline.rs/svet/balkan/65701/sikaniranje-u-drekslmajeru.html>; Saša Dragojlo, *Kolika je cena Geoxovih cipela?*, <http://www.masina.rs/?p=3622>, 29.11.2016; Medijski istraživački centar Niš; *Radnici vs. država i investitori*, 08. 10. 2016, <http://pescanik.net/radnici-vs-drzava-investitori>; *Ne daju im da idu u toilet, teraju ih da nose pelene*, 29.11.2016, http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/_ne_daju_im_da_idu_u_toalet_teraju_ih_da_nose_pelene.4.html?news_id=319688

14 Skraćenica za čuvenu frazu *There is no alternative* (*Nema alternative*).

međunarodnih finansijskih institucija čije tajno umeće poslovanja deli, bez ikakve mogućnosti da kreira alternativnu politiku.

Očigledno, nijedna srpska vlada od 2000. naovamo nije bila u stanju da kritički preispita *pro* SDI politiku. To bi zahtevalo izvesnu dozu samokritike, za koju oni nisu (bili) sposobni, s obzirom na to da je (bilo) dozvoljeno samo pozitivističko i pragmatično političko delovanje. Politički dirigenti su pak (bili) suviše okupirani dokazivanjem da ne postoji alternativa za razvoj Srbije. Ukratko, oni su požrtvovani radnici na održavanju postojećeg stanja, ali njihov rad je potpuno suprotan samom pojmu politike. Ipak, simulacija politike stvara realne i materijalne posledice, produbljujući zavisnost i institucionalnu poroznost za bilo koji oblik stranog kapitala, dok se naklapanje o dugoj ali „povoljnoj“ putanji tranzicije Srbije nastavlja uprkos činjenici da je većina ljudi dovedena do prosjačkog štapa i da je supereksploatisana, delom upravo zahvaljujući stranim investicijama.

Kratka istorija SDI u Jugoslaviji

Proces stranog investiranja na prostoru bivše Jugoslavije je počeo u drugoj polovini XIX veka, kada je ceo rudarski i energetske sektor postao vlasništvo austrijskog, mađarskog, nemačkog i francuskog kapitala.¹⁵ Zapravo, to razdoblje umnogome nalikuje sadašnjoj situaciji u pogledu stranih investicija. Sve do Drugog svetskog rata ekonomija Jugoslavije je u potpunosti bila pod stranom dominacijom. Nakon rata i socijalističke revolucije stvari su se promenile.

Neposredno nakon Drugog svetskog rata Jugoslavija je primala ekonomsku pomoć iz inostranstva, ali posle 1960. godine taj izvor je potpuno presušio. Prema podacima Svetske banke, ukupna pomoć Sjedinjenih Američkih Država Jugoslaviji, u obliku grantova i veoma povoljnih kredita, u periodu od 1949. do 1961. godine (dakle nakon ju-

¹⁵ Vidi Dimitrijević, Sergije: *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Nolit, Beograd, 1958.

goslovenskog raskida sa SSSR), iznosila je oko dve milijarde dolara.¹⁶ Značajan deo pomoći je dat u obliku vojne opreme, tako da je direktni uticaj na ekonomski razvoj bio veoma mali.

Do kraja šezdesetih godina XX veka strane investicije su postepeno, ali pod strogom kontrolom, ulazile u Jugoslaviju. Od 1948. do 1979. godine domaći proizvod Jugoslavije je rastao po prosečnoj godišnjoj stopi od 6,2%, što je, između ostalog, uvelo Jugoslaviju u red zemalja s najdinamičnijim razvojem u svetu.¹⁷ Brz ekonomski rast je omogućio prevazilaženje nasleđene nerazvijenosti i kompenzovao posledice rata. Istovremeno, Jugoslavija je ostvarila dinamičan tehnološki razvoj i menjala strukturu ekonomije, naročito industrije. Sve to je vodilo povećanju životnog standarda i stope zaposlenosti. Najdinamičniji ekonomski razvoj je postignut u periodu od 1953. do 1965. godine, a zatim je ekonomija ušla u fazu sporijeg i relativno nestabilnijeg rasta.

Visok kvantitativni rast je postojao sve do kraja sedamdesetih, kada je galopirajuća inflacija počela negativno uticati na akumulaciju i produktivnost u ekonomiji. U tom periodu uvećavao se i spoljni dug i naglo rastao deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni, što je efektivno uzdrmalo ekonomiju. Poslednje sredstvo za prevazilaženje negativnih trendova bilo je državno i intenzivno administrativno mešanje u privredu. Tragalo se za ekonomskim rastom baziranim na ogromnim domaćim investicijama, ali efekti su bili slabi i nedovoljni za finansiranje ambicioznog programa razvoja republika i pokrajina.

Ekonomске reforme iz 1965. godine su bile usmerene ka snažnijoj integraciji u međunarodnu podelu rada prebacivanjem sa ekstenzivnog na intenzivni model akumulacije.¹⁸ Zahvaljujući većoj

16 Nestorović, Olgica, *Strane direktne investicije kao faktor održivog razvoja privrede Srbije*, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2015, str. 38.

17 Isto, str. 39.

18 Ekstenzivna akumulacija podrazumeva akumulaciju bez promene organskog sastava kapitala, tj. kada se odnos između varijabilnog i fiksnog kapitala ne menja. Ekstenzivna akumulacija se pojavljuje kada je ponuda rada veća nego potražnja, tj. kada

tržišnoj usmerenosti ekonomije, mogućnosti za angažovanje i uvoz stranog kapitala postaju deo razvojnog modela jugoslovenske ekonomije. Izmene i dopune *Zakona o sredstvima privrednih organizacija*¹⁹, usvojene 1967. godine, stvorile su pravni osnov za uvoz kapitala u obliku *joint venture* investicija (zajedničkih ulaganja). Ovo je kulminiralo 1978. sa *Zakonom o ulaganju sredstava stranih lica u domaće organizacije udruženog rada*.²⁰

Inostrano zaduživanje, pad izvoza i rast uvoza su doveli do drastičnog povećanja deficita tekućeg računa, koji je dostigao 3,7 milijardi dolara 1979. godine.²¹ Od 1980. nadalje su iscrpljene mogućnosti za zaduživanje i zemlja je počela da tone u duboku ekonomsku krizu.

Domaća ekonomija je postajala sve zavisnija od uvoza energije i repromaterijala (sirovine, poluproizvodi itd.), s preteranim i neselektivnim uvozom strane tehnologije koja nije bila upregnuta u izvezno orijentiranu proizvodnju, već je zadovoljavala potrebe domaćeg tržišta. Svi ti trendovi su negativno uticali na trgovinski deficit i platni bilans zemlje, posebno nakon 1974. godine. Strukturne uzroke nepovoljnih trendova u spoljnoj trgovini i u industriji treba tražiti u sporijem razvoju energetike, što je dovelo do porasta tehnološke zavisnosti. Industrija Jugoslavije je izvozila sirovine (obojeni metali, drvo itd.) da bi ih potom uvozila u obliku proizvoda koji su prošli višu fazu prerade, tj. kao intermedijarne proizvode za preradu omoguću-

su troškovi rada manji nego uvođenje novih tehnologija. Intenzivna akumulacija je zasnovana na uvođenju inovacija i novih tehnologija u proizvodnji, kako bi se kalkuliralo radom. Porast organskog sastava kapitala znači da se istovremeno smanjuje potreba za upošljavanjem radne snage. Vidi više u Marx, Karl, *Capital I*, Part Seven, „The Process of Accumulation of Capital“, Penguin Books, London, 1976.

19 Izmene i dopune zakona o sredstvima privrednih organizacija, *Službeni list SFRJ*, br. 7, 1967.

20 Zakon o ulaganju sredstava stranih lica u domaće organizacije udruženog rada, *Službeni list SFRJ*, br. 18/78

21 Mandal, Šahin, *Tehnološki razvoj i politika*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004, str. 37.

nu transferom tehnologije i kapitala. Tako je u gotovo svakoj vodećoj grani moderne industrije – energetici, metalurgiji, mašinstvu, hemijskoj industriji, transportu opreme, električnoj opremi – instalirano četiri do pet različitih stranih tehnologija (iz SAD, Nemačke, Velike Britanije, Francuske i SSSR). Taj period poznat je pod imenom *kriza u inovacijama* i obeležen (osobito osamdesetih godina) prodorom stranih tehnologija koje su doslovno demontirale domaću tehnološku bazu i njenu institucionalnu strukturu.

Kao deo ustavnih promena iz 1988, *Zakon o stranim ulaganjima*²² je omogućio sve vrste stranih investicija, uključujući i mogućnost da strani državljani započnu sopstveni biznis. Do kraja 1988. godine zaključen je 371 ugovor o zajedničkom ulaganju između jugoslovenskih kompanija i stranih investitora. Ukupni iznos spoljnotrgovinskog partnerstva je bio 200 miliona dolara za period od 22 godine. Prosečni udeo stranih partnera u finansiranju zajedničkih poslovnih poduhvata je bio oko 25%, dok je udeo domaćih kompanija bio 75%. Od 1968. do 1984. godine uvoz kapitala na osnovu ugovora o zajedničkim ulaganjima je predstavljao jedva 0,6% investicija u jugoslovenskoj ekonomiji. Ali nakon što je usvojen novi *Zakon o stranim ulaganjima* krajem 1988, broj zaključenih ugovora o SDI je porastao na 1326. Iznos stranih investicija je bio jedna milijarda nemačkih maraka. Najveći deo je investiran u društvena preduzeća na osnovu ugovora o dugoročnoj saradnji (50,7%), potom u kompanije u mešovitom vlasništvu (43,8%), dok je relativno mali broj kompanija bio isključivo u vlasništvu nerezidenata (5,5%). Trećina ukupnih investicija je potekla od jugoslovenskih radnica i radnika koji su radili u inostranstvu. Najviše investicija je bilo usmereno u razvijenije delove Jugoslavije – Srbiju, Sloveniju i Hrvatsku (80,6%).²³

22 Zakon o stranim ulaganjima, *Službeni list SFRJ*, br. 88/77.

23 Nestorović, Olgica, *Strane direktne investicije kao faktor održivog razvoja privrede Srbije*, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2015, str. 39.

Do početka privatizacije kapitala društvenih preduzeća devedesetih godina XX veka, strane investicije su uglavnom postojale u obliku zajedničkih ulaganja i bile su usmerene u propulzivne grane prerađivačke industrije. Zbog raspada Jugoslavije i, pre svega, sankcija UN, bivši tradicionalni partneri, uglavnom iz Evropske Unije, nisu mogli legalno investirati u Saveznu Republiku Jugoslaviju²⁴ sve do 1996. godine. Međutim, u periodu od 1991. do 1995. je potpisano 1 038 ugovora sa stranim investitorima u ukupnoj vrednosti od 1,05 milijardi nemačkih maraka. Najveći broj ugovora se odnosio na mešovita preduzeća (67,2%), kompanije u vlasništvu stranih firmi (20,7%) i zajedničke kompanije (12,1%).²⁵

Od 1995. do 1997. godine, nakon ukidanja ekonomskih sankcija, registrovano je oko 2800 ugovora o stranim investicijama, u iznosu od preko dve milijarde nemačkih maraka. U tom periodu su se pojavile i strane investicije putem privatizacije (akvizicije). Ali i dalje su dominirala zajednička ulaganja. Tada je najveći broj stranih investicija usmeravan u oblasti telekomunikacija, prehrambene industrije, prerade metala i hemijske industrije. U vreme NATO bombardovanja 1999. godine Jugoslavija je praktično bila isključena iz međunarodnog tržišta roba, usluga, kapitala i rada.

Uopšteno, razdoblje od 1990. do 2000. je bilo obeleženo raspadom socijalističke Jugoslavije, građanskim ratovima, stvaranjem novih država, UN sankcijama, hiperinflacijom, prekidom međunarodne trgovine i finansijskih tokova. To je bio period velikog usporavanja, pada nivoa ukupnih ekonomskih trendova, smanjenja domaće akumulacije, intenzivnog pada nivoa investicionih aktivnosti i pojave

24 Nakon raspada socijalističke Jugoslavije, republike Srbija i Crna Gora su formirale manju federaciju, *Saveznu Republiku Jugoslaviju* (SRJ), koja je težila tome da zadrži status jedinog legalnog naslednika prethodne Jugoslavije. Srbija i Crna Gora su raskinule taj savez 2006. i postale nezavisne države, dok je Kosovo proglasilo nezavisnost 2008.

25 Nestorović, Olgica, *Strane direktne investicije kao faktor održivog razvoja privrede Srbije*, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2015, str. 40.

ozbiljnog investicionog jaza (razlike između nivoa investiranja i nivoa uštede u ekonomiji).

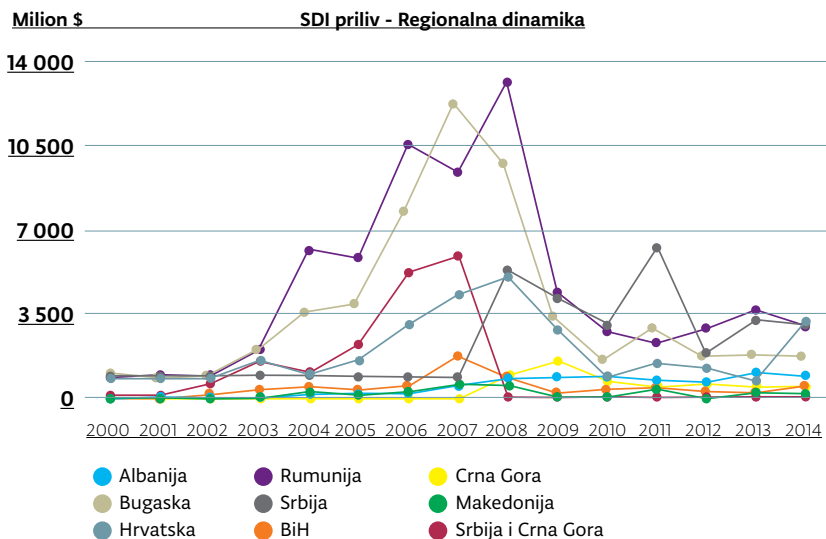
Postupno uključivanje Srbije u međunarodne tokove je počelo nakon 2000. godine Zahvaljujući političkim i ekonomskim promena, Srbija se potpuno otvorila za obilni priliv SDI, naročito nakon 2002. godine, kada je usvojen novi *Zakon o stranim ulaganjima*. Ovaj zakon je izjednačio prava i obaveze obe strane – i stranih i domaćih investitora u Srbiji. Kombinacija pravnog okvira i liberalizacije carinskog režima će osigurati da strani kapital dobije preferencijalni status u Srbiji.

SDI i regionalni položaj Srbije

Krenućemo od jedne metodološke primedbe. Za kvantitativno merenje SDI, kao jednog oblika ukupnog kretanja kapitala, koriste se dva metoda. Prvo, za *godišnje* investicione aktivnosti određene zemlje se koristi termin *tok (flow)*; drugo, da bi se izrazilo *kumulativno* stanje investicija za određenu zemlju upotrebljava se termin *stanje* ili *stok (stock)*. Tokovi i stanja su dvosmerni, mogu biti unutrašnji ili spoljašnji, u zavisnosti od toga da li je zemlja domaćin ili investitor. Tokovi predstavljaju obim novih investicionih aktivnosti, obično tokom jedne kalendarske godine, dok je stanje ukupni bilans SDI. Rast ukupnog stanja SDI obuhvata sve investicione aktivnosti i finansijske izvore, čak i one izvan matične kompanije. Međutim, tumačenje statističkih serija SDI izraženo varijablom stanja postavlja problem kako proceniti i vrednovati takva sredstva. U većini slučajeva, sredstva stranih kompanija se procenjuju s obzirom na *istorijske troškove* izražene fiksnim cenama. Drugim rečima, sva sredstva se procenjuju spram cena i kurseva važećih u trenutku realizacije investicije. Ukupno stanje SDI obuhvata vrednost kapitala, zadržani profit i rezerve matične kompanije, uvećane za neto zaduženost filijala ili podružnica prema matičnoj kompaniji. Stoga se svaki novi tok dodaje na već

postojeće stanje SDI. Tokovi se statistički beleže po neto principu u nacionalnim platnim bilansima na mesečnoj bazi, dok Narodna banka Srbije kvartalno beleži bruto stanje kao deo nacionalne statistike Međunarodne investicione pozicije (MIP).

Izvor: autorov proračun baziran na podacima UNCTAD.²⁶
<http://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=96740>

Tabela pokazuje da je od 2000. godine do danas najveći priliv u jugoistočnu Evropu bio usmeren u Rumuniju i Bugarsku, dve zemlje koje su postale članice Evropske unije 2007. godine. Rumuniju i Bugarsku prate Hrvatska i Srbija. Treba imati na umu da se demografske i geografske karakteristike određene zemlje ne smeju zanemarivati u regionalnom kontekstu, jer kvantitativni izraz priliva SDI *per se* ne govori skoro ništa. Zato se prilivi, da bi postali društveno vidljiva

²⁶ Postoji ogromno nepodudaranje između podataka UNCTAD i podataka Instituta za ekonomske nauke u Beogradu. Najproblematičnija godina je 2011, u kojoj postoje velike razlike u podacima. Prema UNCTAD podacima za 2011. neto priliv SDI je iznosio 5 481 miliona američkih dolara, dok Institut za ekonomske nauke daje broj od 1 826,9 miliona evra. Čak i ako uzmemo u obzir oscilacije u deviznom kursu između eura i dolara, odstupanja su ogromna i podaci su iskrivljeni.

kategorija, moraju istrgnuti iz apstraktnih kvantiteta na godišnjem nivou ili kumulativno, te posmatrati u vezi sa dimenzijom prihoda, zaposlenja i učešća u BDP. Tek tada bismo imali relativno konkretne parametre.

Uopšteno gledano, rast SDI u Srbiji 2006. godine se poklopio s kulminacijom SDI u celom regionu, pre svega kao rezultat privatizacije operatora mobilne telefonije *Mobtel*, koju je kupila norveška kompanija *Telenor* za 1 513 miliona eura. Udeo SDI u srpskom BDP 2006. godine je premašio 10%: preciznije, bio je 14,10%, i zato je ta godina bila izuzetna. Ipak, treba istaći da su *grinfield*²⁷ investicije poput *Ball Packaging*, *Vip Mobile* i *Microsoft's Development Center*, bile gotovo jedine veće *grinfield* investicije u Srbiji u periodu od 2000. do 2011. godine. Regionalna dinamika je jasnija kada se uvede parametar SDI *per capita*.

ZEMLJA	Neto priliv SDI per capita							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Albanija	314	310	342	304	297	439	384	346
BiH	282	133	106	130	103	79	131	65
Bugarska	1 290	592	1 015	400	232	253	247	248
Crna Gora	1 472	2 100	1 204	896	993	715	795	1 117
Hrvatska	1 388	590	132	393	348	216	864	84
Makedonija	288	121	142	232	69	162	131	84
Srbija	304	195	135	607	177	269	267	306
Rumunija	651	297	166	117	160	172	163	174

Izvor: EBRD, *Transition Report 2009*, UNCTAD podaci (u milionima dolara)

Tabela jasno pokazuje posledice krize iz 2008. godine. Jedino je Bugarska izuzetak od pravila, jer su indikatori za 2010. veći od onih za prethodnu godinu, iako je udeo SDI u BDP smanjen sa

²⁷ *Greenfield* investicije su investicije u potpuno novu infrastrukturu, kapitalna dobra, radnice i radnike.

9,48% na 4,53%.²⁸ Jedina zemlja u kojoj su SDI imale značajan uticaj na ekonomiju je Crna Gora, s prosečnim godišnjim udelom SDI u BDP većim od 15% (ali su SDI istovremeno vršile ogroman pritisak na platni bilans Crne Gore).²⁹ Možemo videti da je regionalni položaj Srbije, prema podacima o SDI po glavi, vrlo nizak. Ako uzmemo u obzir da se zemlje razlikuju po broju stanovnika, postojećoj industrijskoj infrastrukturi, iskorišćenosti i neiskorišćenosti kapaciteta, stopi nezaposlenosti itd., onda je pretenzija Srbije na poziciju „ekonomskog regionalnog tigra“, u najmanju ruku, čudna. Ali, ono što je važnije od vrednosti priliva SDI jeste vrednost ukupnih investicija u zemlji, jer nam ona više govori o ekonomskim procesima i dinamici zemlje.

Zemlja	Ukupne investicije, % u BDP, prosek 2000-12 (IMF WEO Database, april 2013)	Ukupne investicije, % u BDP, prosek 2013-15 (Econ Stats database, jun 2016)	Neto prilivi SDI (% u BDP), prosek 2000-12 (WB Databank, maj 2013)	Bilans tekućeg računa, % u BDP, prosek 2000-12 (IMFWEO Database, april 2013)
Albanija	28,3	26,2	6,1	-8,3
Moldavija	27,2	21,9	6,2	-8,1
Bugarska	25,5	21,2	12,3	-8,7
Rumunija	25,1	24,4	4,6	-6,6
Crna Gora	26,6	22,1	22,8	-23,7
BiH	23,6	17,5	4,6	-11,7
Srbija	19,6	17,1	3,9	-9,0
Makedonija	25,4	26,2	5,4	-5,3
Slovenija	25,3	18,6	2,3	-1,5
Hrvatska	25,6	18,3	5,2	-4,5
Mađarska	22,8	19,8	11,5	-4,9

Izvori: IMF WEO Database, april 2013; Econ Stats database, jun 2016; WB Databank, maj 2013; IMFWEO Database, april, 2013.

Možemo videti da je udeo SDI u ukupnim investicijama najveći u Crnoj Gori (ali sa izuzetno negativnim uticajem na platni bilans), Bugarskoj i Mađarskoj. Vidimo da Srbija ima najmanji udeo ukupnih

28 Kordić, Ninela, *Atraktivnost Srbije za privlačenje stranih direktnih investicija*, Singidunum, Beograd, 2011, str. 57.

29 Isto, str. 57-58.

investicija u BDP u regionu, što znači da je veoma zavisna od priliva SDI. Potpuno je besmisleno i megalomanski kada aktualna vlada i njen premijer Vučić na sav glas obznanjuju da je Srbija ekonomski lider u regionu. Ništa od predočenih podataka ne ukazuje na to. Ipak, premijer arogantno nastavlja istu priču bez kraja: „Da objasnim onima koji ništa ne znaju o tome, ali nam svaki dan pričaju kako je nedovoljno investicija. Nedovoljno je investicija, ali je mnogo više nego drugde i biće ih još više”.³⁰ Možda bi bilo bolje da je rekao kako u budućnosti možemo očekivati još nedovoljnih investicija. Konačno, pogledajmo regionalnu poziciju Srbije u pogledu realnog rasta BDP.

	Prosečni godišnji rast BDP %			Realni rast BDP		Trenutna prognoza	
	1990-2000	2000-2009	2009-2014	2014	2015	2016	2017
Južna Evropa							
Albanija	3,6	5,7	2,0	2,0	2,6	3,3	3,5
BiH	28,5	5,3	0,8	1,1	3,2	3,0	3,0
Bugarska	-0,4	5,8	0,9	1,5	3,0	2,5	2,5
Makedonija	-0,8	3,7	2,0	3,8	3,7	3,2	3,5
Kosovo	–	5,3	3,2	1,2	3,0	3,0	3,5
Crna Gora	–	4,7	1,4	1,8	3,1	4,0	3,0
Rumunija	0,0	5,8	1,5	3,0	3,8	4,0	3,5
Srbija	0,7	5,5	0,5	-1,8	0,7	1,8	2,3

Izvori: Svetska banka, *World development indicators*, 2016, str. 100-104, <https://issuu.com/world-bank-publications/docs/9781464806834?e=0/35179276>;

EBDR, *Regional Economic Prospects in EBRD Countries of Operations*, maj 2016, str. 11, http://ekonomika.by/downloads/EBRD_REP%20May2016_final.pdf

Sasvim je prikladno da se setimo izjava premijera Vučića, koji godinama neprekidno ponavlja kako će Srbija biti „među prve tri države u Evropi po rastu bruto domaćeg proizvoda” ili „uprkos merrama fiskalne konsolidacije Srbija će imati najveću stopu rasta bruto domaćeg proizvoda u regionu i biće u prve četiri zemlje u Evropi”, te obznanjuje kako Srbija takve rezultate „nije imala od Drugog svet-skog rata naovamo” i samouvereno zaključuje: „Niko ne može da me

30 Vučić: *Srbija prednjači po broju investicija u regionu*, 22. 10. 2015. <http://www.dnevnik.rs/ekonomija/vucic-srbija-prednjaci-po-broju-investicija-u-regionu>

demantuje jer je reč o merljivim stvarima.”³¹ Očigledno, Srbija nije nikakav regionalni lider. Njen regionalni položaj s obzirom na ukupne investicije, neto priliv SDI po glavi i udeo SDI u BDP je veoma loš. Srbija zaostaje za većinom zemalja u regionu. Ali i situacija u celom regionu je generalno vrlo loša.

Struktura SDI u Srbiji

Na osnovu sektorske strukture investicija u određenoj zemlji moguće je zaključiti kako je strukturirana njena ekonomija. Sektorska struktura određene ekonomije odražava koncentraciju i gustinu proizvodnih faktora (poput rada, zemlje, kapitala, mašina, sirovina itd.), njihov intenzitet i različite tehnološke nivoe. Produktivnost različitih sektora raste različitim brzinama, jer se za proizvodnju određene robe koriste faktori različitih intenziteta i različite mašine. To znači da na stopu rasta i nivo prihoda određene ekonomije u velikoj meri utiču promene u sektorskoj strukturi.³²

Za Srbiju je vrlo važno da su investicije usmerene u realni sektor privrede i poljoprivrede, jer razvoj tih sektora može poboljšati hronično negativan trgovinski bilans. Ali sektorska struktura investicija u ekonomiji Srbije odražava veće probleme investicijske politike.

Preovlađuju SDI u sektoru usluga, s više od 60% ukupnih stranih investicija. Udeo finansijskih usluga u ukupnom iznosu SDI je čak 26%.³³ Pre 2014. godine udeo finansijskog sektora je bio i veći, skoro

31 <http://www.rtk.co.rs/ekonomija/item/30703-srbija-ce-imati-najvecu-stopu-rasta-bdp-a-u-regionu/> <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/stopa-rasta-bdp-prvi-smou-regionu-medu-cetiri-u-evropi/rnxbnn3/> <http://pescanik.net/lider-na-repu/>

32 Isto tako, sektorska struktura investicija utiče na rast, suprotno tvrdnjama neoklasičnih ekonomista koji misle da je ona relativno beznačajan nusprodukt rasta.

33 Privredna komora Beograda, Investicije, jun 2015, str. 8, <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrlRazvoj/2015/avgust/Investicije%202015.pdf>

28%.³⁴ Zahvaljujući prilivu radno intenzivnih investicija u prethodne tri-četiri godine, udeo finansijskog sektora u ukupnim SDI je neznatno smanjen. A opet, finansijski sektor i dalje apsolutno dominira u uslužnom sektoru, sa skoro 35%. To je blizu prosečnog globalnog učešća od 34,3%. Samo u visoko razvijenim zemljama je učešće finansijskog sektora veće, otprilike oko 39%.³⁵

Prema navedenim podacima, Srbija se razlikuje od ekonomija globalnog juga, u kojima je udeo finansijskih usluga znatno manji. Istovremeno, te činjenice ne odražavaju porast domaće proizvodnje ili autorsovane proizvodnje u inostranstvu. U razvijenim ekonomijama se rast u sektoru usluga obično reflektuje na masovno autorsovanje proizvodnje. Vrednost se proizvodi na drugom mestu, što omogućava procvat sektora usluga kod kuće. Očajno nizak udeo rada u ekonomiji Srbije i praktično nepostojeći autorsing proizvodnje nameću pitanje: odakle nam tako veliki sektor usluga? Nezavisno od SDI, većina ljudi se odlučuje na to da započne sopstveni biznis u sektoru usluga zato što je investiranje u proizvodnju skupo, a krediti koje „daju” strane banke su preskupi zbog ogromnih kreditnih marži. Da bi se otvorio neki proizvodni pogon treba investirati više od dve godine. Tek nakon tog perioda je moguće očekivati stabilan prihod, povrat novca i eventualno neki profit. U sektoru usluga period investiranja je mnogo kraći.

Pored finansija, značajan je udeo profesionalnih usluga u sektoru usluga, skoro 15%. Te usluge obuhvataju računovodstvo, finansije, reviziju i konsalting, istraživanje tržišta, usluge reklamiranja itd. Udeo trgovine u ukupnoj strukturi SDI iznosi 14%, udeo usluga transporta i skladištenja 13,6%. Udeo stranih ulaganja u posao s

34 <http://ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Doktorske/DoktorskeDisertacije/Olgica%20Nestorovic.pdf> str. 48.

35 Kordić, Ninela, *Atraktivnost Srbije za privlačenje stranih investicija*, Singidunum, Beograd, 2011, str. 82.

nekretninama je 2011. godine iznosio skoro 12%, ali je 2015. pao na 5,6% ukupnih stranih investicija.

Uslužni sektor u Srbiji ne doprinosi uvećanju industrijske proizvodnje, zaposlenosti i izvoza, budući da se većina aktivnosti u tom sektoru može svrstati u kategoriju socijalne potrošnje, a ne proizvodnje.³⁶ Strane kompanije, banke i drugi ekonomski entiteti su uglavnom orijentirani na domaće tržište, povoljne kamatne stope i, u velikoj meri, na uvoz. To negativno utiče na platni bilans, jer investicije u nerazmenjiva dobra, tržišne centre i nekretnine veoma malo doprinose ekonomiji. Velik deo SDI se koncentriše na tri visoko profitabilne aktivnosti: finansijske usluge, trgovinu na malo i telekomunikacije. To znači da SDI ne doprinose mnogo horizontalnom i vertikalnom transferu tehnologije i veština (*know-how*) u zemlji domaćinu, kao i to da SDI utiču na uvećanje uvoza nauštrb izvoza, čime se stvara trgovinski deficit a ne suficit.

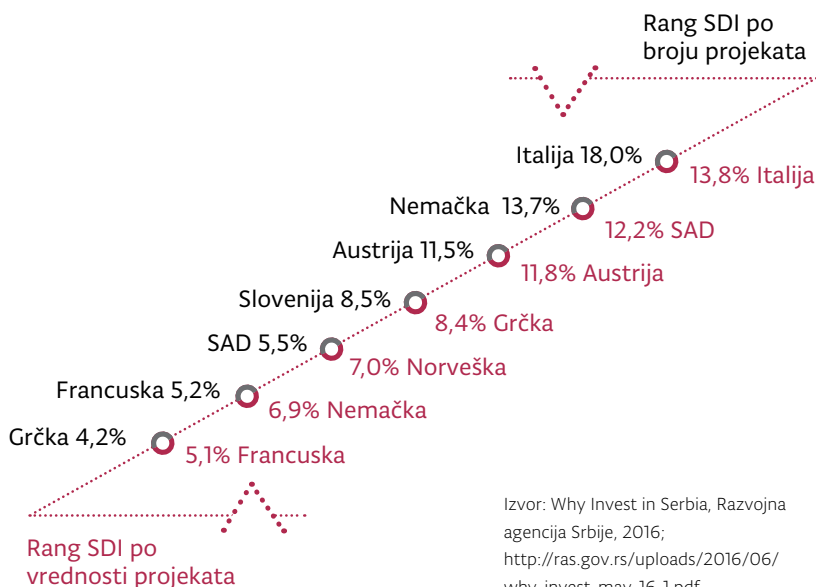
Prevaga uslužnog sektora i niske radno intenzivne proizvodnje znači da nema (nije bilo) većih inputa u pogledu transfera moderne tehnologije, opreme i proizvodnog menadžmenta. Ipak, treba napomenuti da je u finansijskom sektoru došlo do transfera veština. To se odnosi na bankarski sektor i na kontinuiranu obuku nižeg sloja menadžmentskog osoblja. S druge strane, velike banke, osiguravajuća društva i multinacionalne kompanije često postavljaju inostrane menadžere na upravljačka mesta privatnih kompanija. Potom prebacuju istraživačke aktivnosti kompanija u inostranstvo i na taj način sprečavaju (a ne podstiču) stvaranje „ljudskog kapitala“ u ze-

36 Ekonomske aktivnosti koje su zavisne od proizvodnje, kao što su finansije, policija, službe bezbednosti, državna birokratija - ne doprinose društvenom bogatstvu. Smatraju se *neproduktivnim* aktivnostima jer ne stvaraju vrednost. One su oblici društvene potrošnje vrednosti koja je stvorena drugde. Te aktivnosti mogu biti nužne kao i proizvodne aktivnosti, ali ne doprinose društvenom bogatstvu i umesto toga ih treba posmatrati kao oblike društvene potrošnje. Isto tako, trgovina se odnosi na promet roba i samim tim troši vrednost, ne stvara je. Detaljniju argumentaciju vidi u: Shaikh, Anwar and Tonak, Ahmet, *Measuring the Wealth of Nations*, Cambridge University Press, 1994.

mlji domaćinu. U slučaju nižeg sloja menadžera u Srbiji, možemo reći da se načini finansijskog poslovanja u Srbiji i inostranstvu poklapaju. Efekti preliivanja postoje i u sferi trgovine s novim *know how* pristupom prema potrošačima, kao i sa edukacijom na svim nivoima. Ali najvažnijih preliivanja u sferu proizvodnje još nema.

Za razliku od prethodnih godina, kada je najveći udeo tokova SDI usmeravan u sektore finansija, trgovine i nekretnina, od 2014. strani investitori su se usmerili na proizvodnju, ohrabreni konkurentnim troškovima proizvodnje i pristupom na tržište EU. Na primer, udeo stranih investicija u prerađivačkoj industriji je porastao sa 19,9% u 2009. na 34% u 2015. godini. Strana ulaganja u primarni sektor su iznosila samo 6%. Za zemlju s visokim poljoprivrednim potencijalom to je vrlo mali procenat, posebno ako imamo u vidu da su državne subvencije za poljoprivredu poslednjih godina znatno smanjene.

Što se tiče porekla uplate stranih investicija, možemo kategorizovati investicije po broju projekata i po ukupnoj vrednosti investicija.

Izvor: Why Invest in Serbia, Razvojna agencija Srbije, 2016;
<http://ras.gov.rs/uploads/2016/06/why-invest-may-16-1.pdf>

Kao što se može videti, glavni strani investitori dolaze iz zemalja EU. Italija ulaže u automobilsku industriju, industriju odeće i tekstila, osiguranje i bankarstvo (*Fiat, Golden Lady, Fondiaria SAI, Intesa* itd.). Sjedinjene Američke Države investiraju u arhitektonske usluge, kol centre, farmaciju, proizvodnju metalnih konzervi, sekundarnih obojenih metala i staklenih posuda (*Valeant Pharmaceutical, NCR, LC Comgroup, Ball Corporation*). Austrija investira u bankarski sektor, telekomunikacije, auto servise, proizvodnju plastičnih materijala, osiguranje (*VIP Mobile, Erste bank, Uniqa insurance, Raiffeisen bank, Porsche Holding*). Grčka uglavnom investira u bankarski sektor (*Pireus bank, Alpha Bank, EFG Eurobank*), a Norveška u telekomunikacije (*Telenor*). Nemačka ima različite investicije: farmacija, automobilska industrija, poslovne banke, *tobacco shops*, robne kuće, industrijski gas, električna oprema, metalska industrija, motori i generatori (*Stada Hemopharm, Metro AG, Siemens AG, IGB Holding, DM Drogerie*). Francuska investira u reklamne agencije, industriju hrane, bankarski sektor, prodavnice podnih obloga i automobilsku industriju (*Michelin, Tarkett, BSA, Credit Agricole, Societe General, Segur Development*).

Pogledajmo sada deset najvećih investicija u Srbiji.

Najveće strane investicije u Srbiji

Kompanija	Zemlja porekla	Grana industrije	Tip investicije	Iznos u milioni- ma €
Telenor	Norveška	Telekomunikacije	Privatizacija	1 602
Gazprom Neft	Rusija	Energija	Privatizacija	947
Fiat Automobili	Italija	Automobilska industrija	Zajedničko ulaganje	940
Delhaize	Belgija	Maloprodaja	Akvizicija	933
Philip Morris	SAD	Industrija duvana	Privatizacija	733
Stada Hemopharm	Nemačka	Farmacija	Privatizacija	650
VIP Mobile	Austrija	Telekomunikacije	Grinfil	633
Agrokor	Hrvatska	Maloprodaja	Grinfil	614
Intesa	Italija	Bankarstvo	Akvizicija	508
Salford Investment Fund	Velika Britanija	Industrija hrane	Akvizicija	500

Izvor: Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (Serbian Investment's and Export Promoting Agency, SIEPA)

Prema podacima Agencije za privredne registre iz 2010, strani građani su osnovali 14 668 kompanija, oko 13% od ukupnog broja registrovanih kompanija u Srbiji.³⁷ Godine 2012. taj broj je iznosio 14 950.³⁸ Ali, prema podacima iz 2016, postoji i 6 848 stranih kompanija koje su vlasnici ili suvlasnici preduzeća u Srbiji. Međutim, najveći broj stranih pravnih i fizičkih lica dolazi iz bivših jugoslovenskih republika, pri čemu dominiraju Slovenija (sa 978 građana i 687 registrovanih kao osnivači) i Hrvatska (sa 600 građana i 484 kompanija). Tu su i osnivači iz zona „poreskih rajeva“: Britanska Devičanska ostrva³⁹ imaju 157 osnivača, Kipar 668, Luksemburg 84 i Lihtenštajn 57 pravnih osnivača.

Sektorska struktura SDI je očigledno nepovoljna za srpsku ekonomiju. Makroekonomski efekti SDI se mogu videti ukoliko pogledamo tekući račun Srbije. Većina stranih investicija doprinosi njegovom deficitu, s obzirom na to da su usmerene u nerazmenjiva dobra i uvozne aktivnosti. A to stvara dodatne probleme.

Statistički podaci o SDI

Narodna banka Srbije (NBS) prikuplja i distribuira mesečnu statistiku u obliku platnog bilansa, uključujući i strane direktne investicije u Srbiju, u skladu sa Zakonom o deviznom poslovanju, član 37⁴⁰, i prema pratećem uputstvu. Metodologija prikupljanja i obrade poda-

37 Isto, str. 85.

38 <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.239.html:388547-Domacim-firma-gazduje-15000-stranaca>

39 Kapital koji je ušao u Srbiju sa Britanskih Devičanskih ostrva je domaći. Uložen je u farmaceutsku industriju (*Delta DMT, Jugohemija*), maloprodajne prehrambene lance (*Pekabeta, Delta Maxi*), prodavnice opreme i metražne robe (*Delta Sport*), prehrambenu industriju (*Yuhor Export, Delta Agrar, Danubius, Florida Bel*), prodavnice draperije i presvlaka (*Delta Still*), restorane (*Delta Coffee*), kompanije za poljoprivrednu opremu (*Delta M*).

40 *Službeni glasnik RS*, br. 62/2006 i 31/2011.

taka se bazira na Šestom uputstvu o platnom bilansu MMF (BPM-6), koji služi kao međunarodni standard statistike platnog bilansa.⁴¹

Prema navedenom standardu, strane direktne investicije su definisane kao investicije nerezidenata (stranih kompanija ili banaka) koje učestvuju sa više od 10% vrednosti (akcija), uključujući neto kupovinu udela u kapitalu, promene u računima kompanije, reinvestirane profite, kao i finansijske promene u odnosu kompanije majke i kompanije ćerke – podružnica ili povezanih preduzeća.

SDI koje se registruju u platnom bilansu uključuju podatke iz statistika platnog prometa sa inostranstvom (*international payment operations*, IPO): (1) investiranje stranog kapitala u domaće kompanije, banke i druge finansijske institucije u gotovini; (2) investiranje domaćeg kapitala u strane kompanije, banke i druge finansijske institucije; (3) plaćanja (uplate/isplate) udela u kapitalu druge kompanije, uključujući ponovnu kupovinu; (4) prodaja i kupovina nekretnina u zemlji ili inostranstvu.

Postoji još jedan izvor podataka za SDI: Republički zavod za statistiku Srbije prikuplja podatke o vrednosti stranih investicija izrađene u robu.

Portfolio investicije (ulaganja ispod 10% vrednosti akcija, tj. kapital koji obično prate atraktivne kamatne stope i koji je usmeren na prikupljanje dobiti u vidu dividendi i kapitalne dobiti, bez namere da se preuzme kontrola nad kompanijom) u NBS IPO su deo direktnih investicija.

Reinvestirani profiti su u zvaničnim statistikama (platnog bilansa i međunarodne investicione pozicije) počeli da se pojavljuju nakon 2007. godine. Pre toga, reinvestirani profiti stranih kompanija, banaka i drugih institucija se nisu redovno – ili nisu uopšte – pojavlji-

41 Statističko prikupljanje i obrada podataka o direktnim stranim investicijama se bazi-
raju na izveštajima o platnom prometu sa inostranstvom, koje Centralno prijemno
oddeljenje Narodne banke dobije elektronskim putem i potom prosleđuje Odeljenju
za platni bilans na proveru i obradu, prema smernicama i pratećem uputstvu za na-
plate i plaćanja NBS.

vali u podacima NBS. Pre 2005. godine je vladao potpuni haos među podacima o SDI, jer državni organi nisu obezbedili njihovu sektorsku klasifikaciju. Tek nakon 2005. godine, NBS je napravio listu (preko IPO) domaćih kompanija u koje su ulagali strani investitori (lista uključuje samo SDI na osnovu privatizacija). Posredno, klasifikacija SDI prema delatnostima je izvršena preko matičnog broja preduzeća, šifri naplate za SDI i šifre delatnosti prema njihovoj registraciji u Agenciji za privredne registre Srbije.

Podaci o SDI po delatnosti kompanije su uporedivi s podacima Agencije za privatizaciju i Centralnog registra, depoa i kliringa hartija od vrednosti (CRHoV). Narodna banka Srbije je 2007. usvojila Odluku o obavezi izveštavanja u poslovanju sa inostranstvom i Uputstvo za sprovođenje Odluke o obavezi izveštavanja u poslovanju sa inostranstvom⁴², koje, između ostalog, obuhvataju direktne investicije nerezidenata u Srbiji, prema Zakonu o deviznom poslovanju, član 37. Time je omogućeno dobijanje podataka o stranim ulaganjima po sektorima, ali postoje netačnosti kada su posredi podaci o stranim direktnim investicijama po zemlji porekla investitora. IPO podaci o tokovima stranih investicija nam pokazuju zemlju porekla novca prema zemlji plaćanja, a ne prema zemlji porekla stranog investitora.

Dakle, precizno određivanje stanja SDI daleko je od potpunog. Time se, na primer, može objasniti kako se lanac drogerije Lilly mogao pojaviti kao deo druge mreže. Ako pratimo putanju novca, sedište drogerije Lilly je u Panami, prema zvaničnim podacima. Ali je sasvim moguće, ukoliko pratimo putanju novca iz druge zemlje, da se sedište lanca Lilly nalazi u nekom drugom poreskom raj. To znači da se srpski tajkuni, čije kompanije su registrovane na ostrvima poreskog raja i egzotičnim destinacijama, na listama pojavljuju kao strani investitori u Srbiji. Ovde se radi o globalnoj raštrkanosti biznisa, koja zamagljuje sliku i otežava da se sve te kompanije prepoznaju kao povezani delovi jedne mreže.

42. Službeni glasnik RS, br. 24/07

Međunarodna investiciona pozicija i začarani krug spoljnog duga

Međunarodna investiciona pozicija (MIP) jeste statističko stanje strane aktive i pasive zemlje. MIP takođe služi međunarodnim finansijskim institucijama kao baza za procenu rizika zemlje u ekonomskim odnosima sa drugim zemljama, jer obuhvata sektorsku distribuciju i ročnost spoljne pasive⁴³, posebno spoljnog duga, kao što su rezerve i potraživanja banaka. Spoljna finansijska *aktiva* predstavlja vrednost prekogranične aktive u vlasništvu Srbije (te aktive su finansijska potraživanja srpskih rezidenata u odnosima sa inostranstvom). Spoljna finansijska *pasiva* predstavlja vrednost domaće aktive u vlasništvu stranaca. Razlika između spoljne finansijske aktive i pasive zemlje je njena neto međunarodna investiciona pozicija, koja pokazuje razliku između onog šta država poseduje u odnosu na inostranstvo i onog što duguje. U skladu sa sistemom nacionalnih računa, neto MIP, zajedno sa bilansom nefinansijske aktive, određuje neto vrednost ekonomije. Dok MIP pokazuje *ukupan iznos* i raspodelu domaće aktive u inostranstvu, te strane aktive u određenoj zemlji kvartalno i na kraju godine (kumulativno), platni bilans registruje međunarodne *tokove* roba, usluga i kapitala na *godišnjem nivou*. Međutim, deficit platnog bilansa direktno odražava stanje međunarodne investicione pozicije. Na primer, ako je deficit tekućeg računa platnog bilansa finansiran stranim kreditima, to znači da će se u međunarodnoj investicionoj poziciji beležiti povećanje u obavezama zemlje prema stranim kreditorima. Pošto je Srbija neto zemlja dužnik, da bi otplatila svoje dugove, moraće da ostvari suficit tekućeg računa i da na taj način poboljša svoju međunarodnu investicionu poziciju. Ali, akumulirane obaveze koje su stvorile SDI i zaduživanja iz inostranstva nisu stabilizovane uz pomoć trgovinskog suficita, jer ta-

43 Ročnost u ekonomskom smislu označava datum kada se život transakcije ili finansijskog instrumenta završava, nakon čega se mora obnoviti ili će isteći.

kvog suficita nema. Bliže ispitivanje ta dva ključna statistička modela je dovoljno za određene zaključke o uticaju SDI na ekonomiju Srbije.

Donja tabela pokazuje kraću verziju NBS MIP tabele za 2015.⁴⁴

	Aktiva (mil. €)	Pasiva (mil. €)	Bilans (mil. €)
1. Direktno investicije	2 655	26 496	-23 841
1.1. Vlasnički kapital	2 325	20 247	-17 922
1.2. Reinvestirani profiti	659	2 415	-1 756
1.3. Ostali kapital	330	6 249	-5 919
2. Portfolio investicije	200	7 553	-7 353
3. Finansijski derivati	3	0	3
4. Ostale investicije	6 184	20 015	-13 831
4.1. Ostali kapital	0	0	0
4.2. Gotovina i depoziti	4 679	879	3 800
4.3. Krediti	103	16 984	-16 881
4.3.1. NBS	0	62	-62
4.3.2. Javni sektor	14	9 718	-9 704
4.3.3. Banke	89	2 231	-2 142
4.3.4. Ostali sektori	0	4 972	-4 972
4.4. Osiguranje i penzije	51	17	34
4.5. Trgovinski krediti i avansi	1 343	1 507	-164
4.6. Ostala potraživanja / dugovanja	7	64	-57
4.7. Specijalna prava vučenja	0	565	-565
5. Devizne rezerve	10 378	0	10 378
TOTAL (1+2+3+4+5)	19 420	54 064	-34 644

Izvor: Narodna banka Srbije, *Međunarodna investiciona pozicija Srbije* 2015.

https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/ino_ekonomski_odnosi/mip/index.html

Prvo što pada u oči je zapanjujuća nesrazmera između ukupnih investicija u inostranstvu i stranih investicija u Srbiji, što znači da je Srbija zemlja dužnik. Prema ovim podacima, spoljna finansijska pasiva premašuje iznos spoljne finansijske aktive za 34 644 miliona eura ili -107,82% BDP.⁴⁵ Ukratko, međunarodna investiciona pozicija Srbije je hronično negativna decenijama unazad, s katastrofalno strukturiranom pasivom u kojoj dominira spoljni javni dug.

44 Raspodeljeni podaci i sve potpozicije u MIP tabeli za prethodne tri godine se mogu videti ovde:

https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/ino_ekonomski_odnosi/mip/index.html

45 BDP podaci na sajtu NBS www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/realni_sektor/SBRS01.xls

Spoljna finansijska aktiva je u 2015. iznosila 19 420 miliona eura, to jest 1 158 miliona eura više nego u 2014. godini. Srpske investicije u inostranstvu su iznosile 2 655 miliona eura, dakle 312 miliona eura više nego u 2014. Portfolio investicije su porasle za 75 miliona eura u odnosu na 2014. godinu. Ostale investicije iznose 6 184 miliona eura i povećale su se u odnosu na 2014. za 297 miliona eura (depoziti domaćih banaka u inostranstvu su se smanjili za 189 miliona eura, dok su komercijalni i finansijski krediti odobreni inostranim dužnicima porasli za 464 miliona eura). Devizne rezerve iznose 10 378 miliona eura, tj. veće su za 471 milion eura u odnosu na 2014.

Spoljna finansijska pasiva je u 2015. iznosila 54 064 miliona eura, što je u odnosu na 2014. više za 3 012 miliona eura. Stanje SDI je iznosilo 26 496 eura, što je u odnosu na 2014. više za 2 118 miliona eura. Međutim, dublja analiza ove pozicije mora uzeti u obzir činjenicu da je najveći deo stranih sredstava dobijen pretvaranjem duga domaćih kompanija u vlasnički kapital stranih kompanija. Pretvaranje duga krajem 2012. godine je iznosilo 13 368 miliona eura, što je u to vreme činilo preko 70% ukupnih stranih direktnih investicija.⁴⁶ Portfolio investicije su porasle za 281 milion eura u odnosu na 2014. godinu. Najveći portfolio investitori i kupci hartija od vrednosti su razni investicioni fondovi poput Eurofonda, s više od 50% ukupnih portfolio investicija i više od četiri milijarde eura. U okviru kategorije *ostale investicije* možemo videti inostrane finansijske kredite koji iznose 86% (16 984 miliona eura) ukupnih ostalih investicija, što je za 219 miliona eura više u odnosu na 2014. Nastalo uvećanje duga nije posledica uvećanja obaveza po oročenim bankarskim depozitima i kreditnim linijama (one su smanjene sa 2 559 miliona eura na 2 231 miliona eura), već posledica povećanja zaduženosti države za 806 miliona eura. Korporativni sektor je beležio smanjenje zaduženosti za 119 miliona eura, jer su se banke uzdržavale od kreditiranja realnog

46 Milošević, Danica: *Uticaj stranih investicija na razvoj Srbije*, Doba fakultet, Maribor, 2013, str. 34. <http://www.doba.si/diplome/1425160019.pdf>

sektora zbog kreditnog rizika. Dugovi prema MMF (u MIP statistici na poziciji 4.7 – specijalna prava vučenja)⁴⁷ iznose 565 miliona eura. Redovno servisiranje duga prema MMF je očigledno prioritet za Srbiju. Ali mnogo veći problemi su krediti privatnih banaka.

Pogoršanje međunarodne investicione pozicije Srbije je specifičan odraz kontinuiranog dužničkog porobljavanja. Devizne rezerve su velike, ali to ne znači da je Srbija monetarno stabilna zemlja, pogotovu ako znamo da se više od polovine tih rezervi sastoji od privatne devizne štednje. Intervencijama NBS u devizne rezerve (kako bi se sačuvalo veštački jak dinar), privatna devizna štednja bi lako mogla ispariti. Učestale intervencije NBS u devizne rezerve mogu ugroziti privatne devizne depozite građanki i građana Srbije.

Jedna od brojnih posledica spoljne zaduženosti je rastuća uvozna ekonomija koju karakteriše dugoročni trgovinski deficit duboko ugrađen u sistem. Srbija pati od hroničnih trgovinskih deficita koji se finansiraju stranim zaduživanjem, a ta strategija vodi, na duge staze, deprecijaciji domaće valute i drugim oblicima monetarne destabilizacije. Svaki put kada potražnja za devizama premaši ponudu,⁴⁸ tj. kada postoji manjak deviza, NBS interveniše prodajući devize iz deviznih rezervi.⁴⁹ Ova operacija podrazumeva povlačenje dinara (tzv. poništavanje dinara) pošto smanjuje ukupnu masu dinara u sferi optičaja. Na ovaj način NBS je uhvaćena u dvostruku zamku – smanjenje

47 Specijalna prava vučenja predstavljaju obračunski novac koji je transferisan od strane MMF-a putem tzv. *stand-by* aranžmana. Koristi se da bi kratkoročno pokrio, na primer, manjak u deviznim rezervama i slično, a ne koristi se za pokrivanje budžetskog deficita.

48 Loša ponuda odražava smanjenje u prilivu SDI, manji priliv međubankarskog zaduživanja (pozajmice banke-majke banci-ćerki), „usporavanje“ privatizacije, povlačenje depozita iz bankarskog sistema, ometanje izvoza, manji priliv radničkih doznaka iz inostranstva itd. S druge strane, na povećanje potražnje, pogotovo u 2016, je uticalo povlačenje stranih portfolio investitora (koji konvertuju hartije od vrednosti izdate u dinarima u devize, praveći masivni odliv), brzo oslobađanje populacije i čitave ekonomije viška dinara (višak dinara se konvertuje u devize zbog straha da će ubrzo izgubiti na vrednosti).

49 Ponajviše zbog toga što oni koji uvoze trebaju devize da bi platili uvezenu robu.

devizne i dinarske likvidnosti. Smanjenjem mase dinara u ekonomiji smanjuje se i likvidnost. Ali, istovremeno, kupljene devize se odlivaju iz Srbije. I na kraju, devizne rezerve se smanjuju, kao što se smanjuje i masa dinara u opticaju. A smanjenje deviznih rezervi je signal da dinar gubi vrednost. Vlada mora da pregovara o novom kreditnom aranžmanu kako bi zakrpila devizne rezerve. Taj mehanizam nanosi ozbiljnu štetu ekonomiji.

Deflatorska monetarna politika NBS ostavlja preduzeća bez povoljnog kredita, jer stvara pravi monetarni vakuum.⁵⁰ Aktuelna monetarna politika NBS ne podržava domaću ekonomiju i ekonomski razvoj, već je usmerena na borbu protiv inflacije sredstvima koja su adekvatna samo za visoko razvijene zemlje. Za srpsku ekonomiju – koja ima slabu i stagnirajuću stopu rasta, probleme sa likvidnošću, neiskorišćene proizvodne kapacitete, ogromne obaveze u vezi sa spoljnim dugom, visoke kamate koje opterećuju ekonomiju, veliku nezaposlenost i probleme sa platnim bilansom – restriktivna i deflatorska monetarna politika je potpuni promašaj.

Od 2008. do 2012. godine NBS je vodila izrazito ekspanzivnu monetarnu politiku. Bankarski krediti su u tom periodu povećani po godišnjoj stopi od 15% do 17%, dok su krediti za domaćinstva rasli prateći prosečnu stopu inflacije i nominalni BDP. Prema podacima koji su izloženi u radovima srpskog monetarnog ekonomiste Slobodana Komazeca, kompanije su u 2016. učestvovala u ukupnoj novčanoj masi sa samo 29% (u 2007. sa 41%), s tendencijom daljnjeg pada, dok je učešće sektora domaćinstva bilo 50-56%.⁵¹ Od 2005. do 2015.

50 Više od 140 000 kompanija je bilo nesolventno u 2013. godini, od čega je više od 100 000 kompanija bilo nesolventno preko 6 meseci. Dakle, svaka treća kompanija je imala blokiran račun. Oko 59 000 kompanija je permanentno pod blokadom zbog duga od 207 milijardi dinara. Oko 32 000 kompanija se suočava sa bankrotstvom. U režimu automatskog stečaja se nalazi 19 400 kompanija. Samo 26% privatnih kompanija redovno plaća porez, dok 18% redovno isplaćuje zarade. <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=375&cl=15>

51 Slobodan Komazec, Bogovi novca i robovi kredita: kako se ubija privreda, ekonomija i život u Srbiji (2), 20.20.2016, <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=374&cl=16>

godine novčana masa u realnom sektoru ekonomije je porasla za samo 93 milijarde dinara, u sektoru domaćinstva za 179 milijardi dinara, a u ostalim sektorima za približno 88 milijardi dinara. Prema tome, novac neprestano klizi iz sfere reprodukcije u sferu finalne potrošnje, uglavnom u obliku gotovine u sektoru domaćinstva, ali i kao depozitni novac u drugim sektorima preraspodele. Domaće kompanije, dakle, stalno moraju biti insolventne i zadužene. Ekonomiji nedostaje novac, a uzeti bankovni krediti se ne mogu zadržati u sferi cirkulacije.

U svakom slučaju, da bi se servisirali trgovinski i ostali deficiti, struktura međunarodne investicione pozicije Srbije bi se morala znatno poboljšati. Malo je verovatno da će se to dogoditi, jer su troškovi korišćenja stranog kapitala mnogo veći nego realizovani prihodi na bazi domaćih kapitalnih investicija, što dodatno narušava investicionu poziciju Srbije. Takva situacija ne može se promeniti čak ni restrukturiranjem pasive, u smislu većih priliva SDI i manjeg zaduživanja u inostranstvu, zato što se veliki deo profita SDI odliva iz Srbije, pogotovu u odnosu na strani finansijski sektor.

Deo profita koji ostaje u Srbiji je usmeren ili u repo operacije⁵² ulaganjem u hartije od vrednosti centralne banke (omiljena aktivnost stranih banaka), ili u finansiranje budžetskog deficita i rashoda ku-povinom trezorskih zapisa i državnih obveznica. Taj unosni posao je moguć zahvaljujući dugoročnoj politici NBS, usmerenoj na privlačenje stranog kapitala pomoću visoke referentne kamatne stope. Dok referentna kamatna stopa američkih Federalnih rezervi iznosi 0%, a u EU manje od 1%, NBS je održava na vrlo visokom nivou. Godine 2006. je iznosila 17%, da bi postepeno pala na 4% u 2016. Razlika između referentne kamatne stope i kamate na kredite date banka-

52 Repo operacije predstavljaju povlačenje viška novca ne bi li se sprečili inflatorni pritisci. NBS plaća stranim privatnim bankama na osnovu operacija ogromnu kamatu. Ukupni iznos repo operacija se vremenom povećavao. U 2005. su one iznosile oko 16 milijardi dinara, dok su u 2009. iznosile 151 milijardu dinara. Ovo upućuje na činjenicu da je monetarna politika napustila svoju primarnu funkciju služenja ekonomiji i realnom sektoru.

ma u odnosu na države EU dovodi do priliva špekulativnog kapitala u zemlju. Banke, država i preduzeća pozajmljuju direktno u inostranstvu od stranih banaka.⁵³ Dakle, čisto špekulativni profiti se ostvaruju na osnovu kamata i velikih kamatnih marži. Rezultat je da se strane banke masovno uzdržavaju od kreditiranja industrije, investirajući u finansiranje javne potrošnje, a to pak podstiče troškovnu inflaciju.⁵⁴

Opisani mehanizam je najbolje objasnio Komazec: „Naime, zbog visoke referentne kamate kod nas, koja je 5-6 puta viša od kamate u razvijenim privredama Evrope, strane i privatne banke kod nas povlače devizna sredstva (zaduživanjem) u matičnim državama i prodaju centralnoj banci za dinare. Dinarske iznose koriste za kupovinu hartija od vrednosti centralne banke (repo operacije) ili trezorske hartije od vrednosti (budžeta) i ostvaruju visoku razliku u kamatnoj stopi (profit). Centralna banka tim kanalom 'jača' devizne rezerve, ali i plaća visoku kamatu poslovnim bankama (koja se uglavnom odliva u inostranstvo). Višak prihoda i emisiona dobit centralne banke umesto da odlazi u budžet, odliva se privatnim bankama i u inostranstvo. To dalje doprinosi porastu budžetskog deficita. Gde je u ovim transakcijama privreda? Privreda grca u hroničnoj nelikvidnosti, dok banke 'višak' sredstava ulažu u centralnu banku preko kupovine hartija od vrednosti ove banke.”⁵⁵

53 Spoljni dug domaćih preduzeća je sa 0,6 milijardi eura u 2001. porastao na 9,3 milijardi u 2016. Vidi <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=375&cl=15>

54 Ukratko, inflacija je prouzrokovana porastom državne i zajedničke potrošnje (porast u javnoj potrošnji u odnosu na rast nacionalnog dohotka). Porast u troškovima proizvodnje izaziva pritisak na cene gurajući ih naviše. Inflacija se ovde pojavljuje shodno porastu troškova (profita, nadnica, sirovina, amortizacije itd.) Pojavljuje se kao rezultat borbe između nadnica i profita, tj. kada suprotstavljene društvene klase vrše pritisak kako bi povećale svoj udeo u distribuciji društvenog proizvoda, ali bez adekvatnog porasta u produktivnosti. Ovaj pojam inflacije je u potpunosti zapostavljen od strane dominantne monetarističke (kvantitativne) teorije.

55 Slobodan Komazec, *Bogovi novca i robovi kredita: kako se ubija privreda, ekonomija i život u Srbiji* (3), 3.1.2016: <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=375&cl=15>

Opisani mehanizam dovodi do masovne imobilizacije kapitala koja godišnje dostiže i do milijarde eura.⁵⁶ Zato nije čudno kada država uzima kredite kako bi obezbedila subvencionisane kredite za industriju. Preduzeća su osuđena da uzimaju tu vrstu kredita. U svakom slučaju, subvencionisani krediti su kratkoročni i nedovoljni da pokriju potrebe jednog poslovnog ciklusa. Većina preduzeća ih koristi da bi pokrpila nagomilane obaveze, a ne da bi investirala u proizvodnju. To se događa zbog restriktivne monetarne politike koja odgovara interesima uvoznog lobija, države i stranih banaka.

U tesnoj povezanosti stranog finansijskog kapitala i države Srbije jasno se vidi značaj onog što bismo mogli nazvati *igranj na sigurno*. Sigurno za produžavanje i održavanje veštački jakog dinara i sigurno za profite stranih banaka. Sigurno za strane finansijske investitore i sigurno za domaću političku klasu. Pošto države s nestabilnim valutama predstavljaju noćnu moru za strane investitore zbog realne pretnje da će iznenadni pad vrednosti domaće valute lako istopiti njihove profite, strani investitori zahtevaju od državnih autoriteta institucionalni okvir koji će im garantovati cene i stabilnost kursa. Ali bez obzira na atraktivnu monetarnu politiku i njen primarni instrument – referentnu kamatu, privlačenje novih stranih investicija se usporilo, ne samo u Srbiji već i u regionu.

Konačno, ukoliko neka buduća vlada želi da stane na kraj toj katastrofalnoj monetarnoj politici i spreči dalji odliv profita praćen rastućim zaduživanjem, moraće pažljivo da demontira logiku referentne kamatne stope i na taj način vrati Narodnoj banci Srbije njenu moć da kontroliše tokove kapitala. Najpre, referentna kamatna stopa mora biti oborena, čime će prisiliti strane banke na pružanje povoljnih kredita s niskom kamatnom stopom, koji bi onda bili preusmereni u industriju a ne u repo operacije.

56 Ovaj novac bi se mogao upotrebiti na bolji način ukoliko bi se usmeravao u industriju, pošto bi finansiranje budžetskog deficita moglo biti preusmereno iz spoljnog u domaće finansiranje.

Efekti SDI na platni bilans Srbije

Sve ekonomske transakcije, sabrane u nekoliko kategorija, koje obavljaju rezidenti jedne zemlje sa rezidentima drugih zemalja u toku jedne godine su uključene u platni bilans. Platni bilans se sastoji od tri glavna računa: tekućeg, kapitalnog i finansijskog.

Tekući račun registruje u svojim podračunima uvoze i izvoze roba i usluga, prilive i odlive od dohodaka (prihode i rashode od SDI) i tekuće transfere. Transakcije koje se evidentiraju u tekućem računu predstavljaju delove BDP zemlje koji se troše u drugoj zemlji na godišnjem nivou. Račun dohotka (podračun tekućeg računa) ovde nas posebno interesuje zato što SDI uključuju kompenzacije za rad, dug i kapitalne usluge. Ove poslednje se dele na prilive od direktnih investicija, portfolio i druge investicije. Prihodi od investiranja u inostranstvu, kao i rashodi od stranih investicija, prikazani su u platnom bilansu u obliku dividendi, kamate i profita. Dohodak na osnovu duga se odnosi na dohotke po osnovu kamata na međukompanijske zajmove u različitim zemljama.

Kapitalni i finansijski račun evidentira priliv i odliv kapitala (stranih direktnih investicija, portfolio investicija, bankarske i ostale zajmove), kao i promene u deviznim rezervama zemlje. Te transakcije se zovu kapitalne transakcije. Kapitalni račun, za razliku od tekućeg računa, predstavlja preraspodelu ranije stvorene vrednosti između zemalja. Međutim, naša analiza se usredsređuje na tekući račun u korelaciji sa SDI.

Logika platnog bilansa je logika dvojnog knjigovodstva, gde svaka transakcija ima svoju stranu dugovanja (-) i stranu potraživanja (+). Na strani potraživanja se beleže sve transakcije koje dovode do *priliva* strane valute, tj. do povećanja kupovne moći zemlje u inostranstvu (izvoz roba i usluga, priliv dohotka od investicija u inostranstvu, priliv SDI i portfolio investicija, prilivi po osnovu kredita itd.); na strani dugovanja beleže se sve transakcije koje dovode do *odliva* strane valute, tj. koje smanjuju kupovnu moć zemlje u ino-

stranstvu (uvoz roba i usluga, odliv dohotka tj. rashodi od stranih investicija, odliv SDI i portfolio investicija, odliv po osnovu kredita itd.).

Na primer, kada rezident Italije kupuje srpske akcije, ta transakcija znači povećanje italijanske aktive u Srbiji. Inostrana aktiva na taj način raste u Srbiji. Ta transakcija se smatra *prilivom* kapitala u Srbiju i u platnom bilansu Srbije se beleži na strani potraživanja (+), na njenom finansijskom računu. Drugačiji oblik priliva je kada se domaća aktiva u stranoj zemlji smanjuje. Na primer, kada rezident Srbije odluči da proda italijanske akcije koje je prethodno kupio, aktiva Srbije u inostranstvu se smanjuje i to predstavlja *priliv* kapitala u Srbiju.

I odliv kapitala može imati dva oblika: 1) kada se inostrana aktiva u zemlji smanjuje i 2) kada se domaća aktiva u inostranstvu uvećava. U oba slučaja zemlja domaćin plaća strancima. Na primer, kada rezident Srbije odluči da kupi američke obveznice, on povećava domaću aktivu u inostranstvu, što se u platnom bilansu Srbije beleži na strani dugovanja (-) u finansijskom računu, pošto ova transakcija uključuje plaćanje strancima.

Srbija ima hronični deficit platnog bilansa. Generalno gledano, deficit se može pojaviti zbog: 1) povećanja uvoza robe široke potrošnje, pogotovu poljoprivrednih proizvoda, 2) povećanja uvoza investicionih dobara, obično u svrhe industrijalizacije, 3) plaćanja kamata i dugova i 4) zbog odliva kapitala iz zemlje. Srpski deficit je stvoren na osnovu tačaka 1, 3 i 4. Ali, bez obzira na to koji su razlozi deficita, on na ovaj ili onaj način mora biti pokriven. Obično je to putem priliva SDI, u kombinaciji sa obimnim zaduživanjem u inostranstvu. Nova zaduživanja u inostranstvu stvaraju nove obaveze i tako se gomila sve više budućih obaveza, sve dok se ne dođe dotle da celokupna ekonomija postoji samo da bi isplaćivala kamate.⁵⁷

SDI kao potencijalni instrument za pokrivanje deficita platnog bilansa izuzetno je nestabilan. Čak i nakon 2006. godine (kada su SDI dostigle maksimum), njihov priliv je bio ispod očekivanog. Visoko ne-

⁵⁷ Kamata na spoljni dug u 2016. je iznosila 4% BDP.

selektivna politika i nedostatak bilo kakve strategije razvoja su doprineli i dalje doprinose dominaciji SDI u sektoru nerazmenjivih dobara (finansije, nekretnine itd.), što negativno utiče na spoljnotrgovinski bilans jer podstiče (direktno i indirektno) potrošnju, a to rezultira daljnjim porastom uvoza. Priliv u sektoru nerazmenjivih dobara uzrokuje isključivo negativne efekte u obliku kreditne ekspanzije, rasta cena imovine, premeštanja resursa iz razmenjivog u nerazmenjivi sektor dobara itd. To dovodi do još većeg deficita tekućeg računa.⁵⁸

Ako sada bacimo pogled na platni bilans Srbije, videćemo da je deficit robne razmene u 2008. iznosio 8,48 milijardi eura, a do kraja 2015. godine⁵⁹ 4,85 milijardi eura. Njegov udeo u BDP Srbije je u 2015. iznosio 15%. No, smanjenje deficita robne razmene (pozicija robe u tekućem računu) dogodilo se pre svega zbog smanjenja uvoza, koje je povezano sa opštim padom kupovne moći. Iz tabele možemo videti da je nivo uvoza nakon 2008. smanjen za oko pet milijardi eura. Samo u 2015. je uvoz dostigao nivo onog iz 2008. godine. Globalna kriza je negativno uticala na potražnju za robom široke potrošnje; pad privredne aktivnosti je bio uslovljen padom uvoza sirovina; pad investicione potrošnje sprečavao je rast uvoza kapitalnih dobara itd. Viškovi su bili zabeleženi samo u izvozu usluga, ali uvoz usluga je i dalje velik, pa to nije doprinelo značajnijem poboljšanju deficita platnog bilansa. Pored toga, podaci o trgovinskim uslugama nisu tako pouzdani. Za razliku od trgovine robom, veći deo trgovine uslugama ne prolazi kroz carine i nije podvrgnut uvoznim tarifama. Iz tog i drugih razloga, podaci o autorsovanju usluga su iskrivljeni nepotpunim

58 Unković, M., i Kordić, N. (2011): *Mogućnosti Srbije za privlačenje stranih direktnih ulaganja*, Singidunum Revija, 8 (1), str. 163-177.

59 NBS statistika se razlikuje od statistike Republičkog zavoda za statistiku. NBS (videti u arhivi – mesečni platni bilansi 2015) http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html;

Republički zavod za statistiku <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/Publication-View.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=3408> / Takođe, UNCTAD statistika izveštava da je robni trgovinski deficit Srbije 2014. iznosio 7,2 milijardi dolara. Videti: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>

prijavljivanjem i sumnjivim računovodstvenim praksama.⁶⁰ Zato oni neće biti predmet naše analize.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Tekući račun (u milionima €) ⁶¹	-5 474	-7 126	-2 032	-2 037	-3 656	-3 671	-2 098	-1 985	-1 751
Prihodi	11 707	12 962	12 277	13 567	15 060	15 426	18 081	18 493	22 318
Rashodi	17 180	20 088	14 308	15 604	18 716	19 098	20 180	20 478	24 069
Robe i usluge	-7 358	-8 684	-5 056	-4 729	-5 341	-5 523	-3 845	-3 645	-3 630
Izvoz	8 110	9 583	8 043	9 515	11 145	11 469	13 937	14 451	15 631
Uvoz	15 468	18 267	13 099	14 244	16 487	16 992	17 782	18 096	18 899
Roba	-7 113	-8 488	-5 066	-4 719	-5 496	-5 634	-4 159	-4 111	-4 400
Izvoz	5 813	6 840	5 543	6 856	8 118	8 376	10 515	10 641	12 618
Uvoz	12 926	15 329	10 608	11 575	13 614	14 011	14 674	14 752	17 057
Usluge	-245	-196	9	-10	154	111	313	465	810
Izvoz	2 297	2 743	2 500	2 659	3 027	3 093	3 422	3 810	4 740
Uvoz	2 542	2 939	2 491	2 669	2 873	2 981	3 109	3 344	3 931

Source: NBS *balance of payments*,

https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/platni_bilans_2007_2015_detaljna.xls

Prema podacima Uprave carina, tokom 2014. godine odnos između preduzeća neto uvoznika i preduzeća neto izvoznika je 1 639 naspram 777.⁶² Vodeća pozicija među najvećim izvoznicima pripada Fijat, međutim podaci o njegovom izvozu su prilično iskrivljeni zbog uobičajenih manjkavosti statističke metodologije. Na listi najvećih srpskih izvoznika se može videti da je Fijatov izvoz automobila u

60 Smith, John: *Imperialism in the Twenty-First Century*, Monthly Review Press, 2016, str. 60-62.

61 Deficit tekućeg računa podrazumeva negativne neto finansijske investicije kao i činjenicu da je domaća štednja manja u poređenju sa domaćim investicijama; takođe, da je proizvodnja dobara i usluga manja nego potrošnja.

62 *Koliko Fijat prodaje u inostranstvu*, 6.4.2015, http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/koliko_fijat_prodaje_inostranstvu.4.html?news_id=299873

2013. iznosio 1,36 milijardi eura.⁶³ To je tačno, ali je isto tako tačno da je Fijat, primera radi, 2013. uvezao sirovine i intermedijarne proizvode u vrednosti od 928,7 miliona eura, što znači da je njegov neto izvoz (razlika između izvoza i uvoza) iznosio 436 miliona eura.⁶⁴ Za proizvodnju modela 500L Fijat angažuje podizvođače i fabrike auto delova koje posluju u Srbiji i koje su takođe veliki uvoznici. Kada Fijat naruči sedišta od kompanije Džonson Kontrols u Kragujevcu ili kablove iz Drekslmajera u Zrenjaninu, ta nabavka se knjigovodstveno ne beleži kao uvoz, čak ni kad su sedišta koja proizvodi Džonson nabavljena u inostranstvu. Imajući ovo u vidu, jasno je da bi realni izvoz Fijata mogao biti znatno manji od pomenutih 436 miliona eura. Na primer, neto izvoz Džonson Kontrolsa je u 2013. iznosio 60,4 miliona eura, dok je poznato preduzeće automobilskih komponenti Manjeti Mareli (tri fabrike u Srbiji) imalo neto uvoz od 41,4 miliona eura. Još jedan Fijatov proizvođač, IMC, je imao neto uvoz u iznosu 42,6 miliona eura, dok su Denso Termal Sistemi beležili iznos od 21,29 miliona eura, a Sigit 6,7 miliona eura. Samo pet od ovih velikih stranih dobavljača (a ima ih mnogo više, poput Drekslmajera) zajedno su uvezli u Srbiju oko 172,5 miliona eura.

Ako bismo pretpostavili da su svi ti proizvodi prodati Fijatu u obliku auto komponenti, neto izvoz Fijata bi pao na 263,5 miliona eura. Naravno, to nije slučaj, pošto ostale kompanije koje posluju sa auto delovima imaju ugovore sa drugim kompanijama u inostranstvu. S druge strane, deo udela u uvozu Fijatovih podizvođača mogu činiti i mašine za proizvodnju a ne sirovine i polusirovine koje su namenjene daljoj obradi, a taj deo se ne može računati u Fijatov indirektni uvoz. Ali, čak i ako uzmemo najmanji od navedenih iznosa Fijat ostaje ubedljivo najveći izvoznik u Srbiji. Ovu kalkulaciju, međutim, treba uzeti

63 The Economy and Finance Board 2015, Business Info Group, Beograd, 2015. http://www.big.co.rs/upload/Edition/Download/2015-03/The_Economy_And_Finance_Board_2015.pdf

64 *Koliko Fijat prodaje u inostranstvu*, 6.4.2015, http://www.danas.rs/danasrs/ekonomija/koliko_fijat_prodaje_inostranstvu.4.html?news_id=299873

sa izvesnim rezervama, jer podaci Uprave carina ne pružaju informacije o tome koja vrsta robe je uvezena niti gde je prodana kasnije.

Konačno, poređenje podataka iz 2014. i 2013. pokazuje da, uprkos priči o padu potražnje za modelom 500L, Fijatovi neto izvozi nastavljaju da rastu. Godinu dana ranije Fijat je imao izvoz od 376,4 miliona eura, da bi se naredne godine izvoz popeo na 436 miliona eura, što je povećanje od 59,6 miliona eura. Međutim, rast se pojavio usled manjeg uvoza (sa 1,15 milijardi eura u 2013. na 928,7 miliona eura u 2014), a ne usled povećanja izvoza (jer je izvoz pao sa 1,53 milijardi u 2013. na 1,36 milijardi u 2014).

Ako srpska spoljna trgovina treba da bude održiva, barem u minimalnom smislu, njeni deficiti ne smeju biti finansirani stranim direktnim investicijama ili kreditima iz inostranstva. Jer na kraju krajeva, prema staroj merkantilističkoj istini bilo bi najbolje kad bi svi uvozi mogli biti plaćeni izvozima. Dakle, kada Svetska banka u svom izveštaju o konkurentnosti Srbije iz 2014. navodi da niske ekonomske performanse Srbije odražavaju zastoj u izvozu⁶⁵, čini se da je umesno postaviti pitanje zašto izvozno orijentirane SDI ne uspeavaju da povećaju izvoznu aktivnost Srbije.

Već smo ukazali, u slučaju Fijata, na to da konvencionalna statistika trgovine dvostruko računa uvezene inpute. Što je veći udeo intermedijarnih inputa u ukupnoj trgovini, to su veća iskrivljenja u statističkim podacima. Na taj problem su već ukazali statističari Svetske trgovinske organizacije i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj koji rade na poboljšanju sektorskog merenja, tj. na tačnijem utvrđivanju koliko se izvozi jedne zemlje stvarno generišu u toj zemlji. *UNCTAD's World Investment Report* procenjuje da se „danas oko 28% bruto izvoza sastoji od dodate vrednosti koja se najpre uvo-

65 *Rebalancing Serbia's economy: Improving Competitiveness, Strengthening the Private Sector, and Creating Jobs*, World Bank Group, jun 2014, str.1 <http://documents.worldbank.org/curated/en/384081468304792170/Serbia-Competitiveness-policy-note-rebalancing-Serbias-economy-improving-competitiveness-strengthening-the-private-sector-and-creating-jobs>

zi u zemlje da bi onda bila inkorporirana u proizvode ili usluge koje se zatim ponovo izvoze. Oko pet triliona dolara vrednosti od ukupno 19 triliona dolara, koliko iznose ukupni bruto svetski izvozi (prema podacima za 2010) dvostruko je izračunato.⁶⁶

Stoga, kada pogledamo podatke o izvozu Srbije, trebalo bi da imamo u vidu da se značajan deo tih izvoza sastoji od uvezenih intermedijarnih proizvoda koji cirkulišu unutar multinacionalnih lanaca. Prema tome, ionako nizak nivo robnog izvoza Srbije je, izgleda, još niži nego što tvrde zvanične statistike. Prema Džonu Smitu, trebalo bi da izvoz proizvedene robe tretiramo „... ne toliko kao trgovinu, koliko kao izraz globalizacije proizvodnje, a na to se pak ne sme gledati kao na tehnološko preuređenje mašina i drugih inputa, već kao na evoluciju društvenog odnosa, tj. odnosa eksploatacije između rada i kapitala. Međunarodna konkurencija preduzeća u povećanju profita, tržišnih udela i deoničarskih vrednosti se nastavlja, ali sudbina svakog posebnog radnika ili radnice nije više vezana za sudbinu njegovog ili njenog poslodavca; naprotiv, poslodavci koji opstaju su oni koji najagresivnije zamenjuju svoje zaposlene jeftinijim inostranim radom“.⁶⁷

Prema nacrtu vlade za Nacionalni program za integraciju Srbije u Evropsku Uniju⁶⁸, objavljenom 2008, put ka EU mora biti popločan sa prosečno 10 milijardi eura stranih direktnih investicija godišnje. Izlišno je ponavljati kako je realna situacija daleko od predviđanja vlade. Osim toga, svrha ovog programa nije samo ubrzavanje potrebnog prilagođavanja domaćeg zakonodavstva precizno definisanim administrativnim i finansijskim potrebama koje zahteva proces pristupanja EU, već i doprinos jačanju konkurentnosti Srbije i pove-

66 *World Investment Report 2013*, str. 135.

67 Smith, John, *Imperialism in the Twenty-First Century*, Monthly Review Press, 2016, str. 50.

68 Nacionalni program za integraciju u EU http://www.seio.gov.rs/upload/documents/NPI/NPI_2008.pdf

ćanju njene investicione aktivnosti. U isto vreme vlada je objavila Strategiju za povećanje izvoza za period od 2008. do 2011. godine, predvidevši godišnji rast izvoza roba i usluga od 25%⁶⁹ (u 2008. je vrednost izvoza roba i usluga iznosila 9,6 milijardi eura, a u 2011. godini 11,1 milijardi eura – prosečno godišnje povećanje je daleko ispod predviđenih 25%). Ova strategija je istakla potrebu za značajnim promenama u strukturi izvoza u korist proizvoda koji su prošli više faze obrade. Konačno, srednja i velika preduzeća kumulativno čine preko 70% od ukupnog izvoza, a ta struktura je nedovoljno raznovrsna.⁷⁰ To znači da eventualno povlačenje neke od većih stranih kompanija može dovesti do niza negativnih makroekonomskih pokazatelja.⁷¹ A pretnja povlačenjem sa nacionalnog tržišta je nešto što strani investitori često koriste kao taktiku ucenjivanja države i radnika.⁷²

S obzirom na to da su izvozno orijentirane strane kompanije uglavnom locirane u slobodnim ekonomskim zonama, da plaćaju male ili nikakve poreze⁷³, da su uvezeni svi njihovi inputi osim rada,

69 Ministarstvo za ekonomski razvoj Republike Srbije, *Strategija povećanja izvoza Republike Srbije za period od 2008. do 2011. godine*, Beograd, 2008.

70 Srbija se obično reklamira kao tržište koje nudi velike mogućnosti za bescarinski izvoz na teritorije koje broje oko milijardu ljudi. Ali rastuće ekonomije, poput Turske, Belorusije i Kazahstana, sa kojima Srbija ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini, potpuno su izostavljene u njenim izvoznim aktivnostima.

71 Ovo je upravo bio slučaj sa US Steel, kada su se nakon njegovog povlačenja izvozi celokupne srpske metalske industrije smanjili za 500 miliona eura. Ovo je trenutno slučaj sa Fijatom, pošto izvoz automobila, pored kukuruza, čini najveću stavku izvoza Srbije.

72 Najočigledniji primer je južnokorejska automobilska kompanija Jura, čiji menadžment je pretio i još uvek preti da će napustiti zemlju ako se dozvole sindikati u fabrici.

73 Prednosti slobodnih zona su: 1) izuzeće od plaćanja poreza na dodatu vrednost (PDV) na ulaz robe u slobodne zone, kao i na omogućavanje transporta i drugih usluga u vezi sa uvozom roba; 2) izuzeće od PDV na robe i usluge unutar slobodne zone; 3) izuzeće od PDV na robe između dva korisnika slobodne zone; 4) oslobođanje proizvodnog korisnika plaćanja PDV na potrošnju energije; 5) oslobođanje od pojedinačnog poreskog opterećenja za SDI. Takođe, unutar slobodnih zona kompanije uživaju izuzeće od carine i drugih uvoznih dažbina za robu namenjenu za obavljanje

doprinos SDI izvozu očigledno ne odgovara optimističnoj strategiji izvozno orijentirane industrijalizacije koju zagovaraju MMF i Svetska banka. Zašto onda slobodne ekonomske zone i dalje ostaju jezgro razvoja ekonomije Srbije? Očigledno, te zone su kreirane da bi privukle SDI, što znači da je u 15 slobodnih zona u Srbiji radno zakonodavstvo dodatno olabavljeno, dok sporadični i simbolički status sindikata koji su naklonjeni menadžmentu daje privid zaštite radničkih prava. Vlada polaže velike nade u potencijal zapošljavanja unutar slobodnih ekonomskih zona. Ali njihov kvantitativni efekt se pokazao zanemarivim.⁷⁴ Konačno, slobodne zone su neka vrsta sigurne veze sa globalnim lancima vrednosti, one su stanice na kojima srpska ekonomija čeka da bi uhvatila voz globalne proizvodnje. Kada se uzme u obzir povlašćeni položaj u odnosu na domaće investitore, SDI nisu uspele da poguraju izvoz.

Konačno, nemoguće je očekivati da će evropski kreditori i srpska vlada ikada želeti da finansijski i logistički podrže revitalizaciju realnog sektora u Srbiji i tako povećaju njen izvoz. Takođe, malo je verovatno da će strani kreditori investirati u mala i srednja preduzeća koja bi mogla imati potencijal da zadovolje domaću potražnju za robom široke potrošnje. To bi značilo da oni finansiraju razvoj zemlje tako što smanjuju apsorpcionu moć srpskog tržišta za stranom

poslova izgradnje objekata unutar slobodne zone (materijali, oprema, građevinski materijali itd.). Još jedna prednost za kompanije u slobodnim ekonomskim zonama je to što imaju *kućno carinjenje* (*home clearance*). To podrazumeva carinski sistem dostupan 24h dnevno (čak i tokom vikenda), uvoz repromaterijala i sirovina unutar prostorija fabrike, kao i izvoz direktno iz fabričkih prostorija. Korisnici slobodnih zona imaju sledeće logističke usluge po preferencijalnim cenama: transport, utovar, dostavne usluge, agencijske usluge, usluge osiguranja i reosiguranja, usluge bankarskih transakcija itd. Ali najznačajnije prednosti su finansijske, jer podrazumevaju slobodan protok kapitala, profita i dividendi, te dostupnih fondova iz republičkog budžeta za finansiranje investicionih projekata u proizvodnom i uslužnom sektoru, koji mogu biti deo međunarodne trgovine.

74 Videti podatke o zapošljavanju u slobodnim ekonomskim zonama u Srećković, Milenko, *Corporate Imperialism – the zones of exploitation in Serbia*, Pokret za slobodu, Beograd, 2015, str. 31.

robom široke potrošnje, što je u protivrečnosti s pozajmljivanjem novca i razvijanjem uvozne ekonomije. To isto važi za poljoprivrednu proizvodnju i njene viškove na evropskom tržištu. Viškovi poljoprivrednih proizvoda moraju biti negde plasirani, jer je poljoprivredi EU potrebno tržište, a ne dodatna proizvodnja. Nikako se ne može očekivati da će te zemlje investirati u sektor energije, infrastrukture ili u ostale kapitalno intenzivne projekte; naprotiv, strani investitori zahtevaju infrastrukturu za svoj posao: najpre vlada uzme kredit kako bi investirala u infrastrukturu (koja je kapitalno intenzivna, s visokim koeficijentom kapitala), a tek posle toga mogu doći strani investitori. To su uglavnom radno intenzivne investicije, s niskim koeficijentom kapitala, tj. investicije koje zahtevaju mnogo manje kapitala po dodatoj jedinici *output*-a. Očigledno, razvoj izvozno orijentisane ekonomije nije u skladu s potrebama politike vlade i interesom većine stranih investitora.

Da zaključimo: glavni razlog trgovinskog deficita je zavisnost srpske ekonomije od uvoza i uvozno orijentiranih SDI, nedostatak domaćih investicija, ali i nizak i nediversifikovan izvoz koji umnogome zavisi od nekolicine stranih investitora. To je sa makroekonomske tačke gledanja vrlo opasno i može voditi ka još nestabilnijoj ekonomiji.

Pogledajmo sada malo detaljnije platni bilans i račun dohotka, gde možemo pratiti kretanje dohotka, pogotovo onog koji dolazi od SDI. Primarni dohodak (potpozicija u odeljku *tekući račun*), koji uključuje dohodak od srpskih investicija u inostranstvu i stranih investicija u Srbiji (direktnih, portfolio itd.), beleži višegodišnji deficit. Taj deficit predstavlja jaz između srpskog bruto nacionalnog proizvoda (BNP) i bruto domaćeg proizvoda (BDP), pošto predstavlja dohodak koji su generisale srpske investicije u inostranstvu i strane investicije u Srbiji. Račun primarnog dohotka se sastoji od kompenzacija za rad i kapital. To pokazuje koliko novca u obliku dividendi, reinvestiranih

profita⁷⁵, kamata itd., ulazi u zemlju i odliva se iz zemlje. Na strani kompenzacije za kapital, račun primarnog dohotka pokazuje tokove repatrijacije profita.

Od 2000. do 2006, udeo deficita računa primarnog dohotka u tekućem računu je bio zanemariv, i kretao se od 0,6% u 2000. do 14,1% u 2006.⁷⁶ Ali u periodu od 2007. do 2015. taj udeo se postepeno povećava do nivoa koji pokriva celokupni deficit tekućeg računa! To znači da rastući deficit računa dohotka sve više utiče na deficit tekućeg računa, tj. da se dohodak od stranih investicija sve više odliva iz zemlje. Na kraju, obilni odliv kapitala u obliku dohotka od stranih investicija u rastućem tempu negativno utiče na platni bilans Srbije.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Račun primarnog dohotka (milion eura)	-982	-983	-479	-658	-1368	-1097	-1419	-1343	-1658
Udeo računa primarnog dohotka u deficitu tekućeg računa (%)	18%	14%	24%	32%	37%	30%	68%	68%	105%

Autorov proračun baziran na podacima Narodne banke Srbije https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/platni_bilans_2007_2015_detaljna.xls

Bez obzira na činjenicu da SDI predstavljaju priliv kapitala koji ne utiče direktno na spoljni dug zemlje, repatrijacija profita od SDI negativno utiče na tekući račun i indirektno utiče na odluke vlade da finansira deficit tekućeg računa pomoću stranih kredita.

75 Dividende podrazumevaju konverziju lokalne valute u valutu zemlje u kojoj se nalazi matična kompanija, dok u slučaju reinvestiranih profita takva konverzija ne postoji, zato što profiti koji su stvoreni unutar jedne zemlje ostaju unutar te zemlje. Reinvestirani profiti se beleže u okviru računa dohotka i u finansijskom računu, po principu dvojnog knjigovodstva. Reinvestirani profiti u finansijskom računu se pojavljuju kao deo SDI, jer odražavaju povećanje kapitala stranih investitora u zemlji domaćinu. S druge strane, reinvestirani profiti se beleže i na računu dohotka za isti iznos, koji se onda prikazuje kao odliv dohotka od SDI.

76 Boljanović, Srđan, *Uticaj stranih direktnih investicija na račun dohotka Srbije*, Ekonomski pogledi 2, 2011, str. 110.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dohodak od investicija	-791	-681	-202	-335	-960	-725	-919	-795	-1 035
Prihodi	56	55	103	96	172	254	266	323	346
Rashodi	847	737	305	430	1 133	979	1 185	1 118	1 381
Dividende i isplate dohotka	-150	-408	-200	-313	-284	-330	-472	-455	-331
Prihodi	41	40	120	103	94	136	134	128	126
Rashodi	191	448	320	416	378	466	606	583	457
Reinvestirana dobit	-621	-223	13	5	-602	-309	-332	-258	-624
Prihodi	15	15	-17	-7	78	118	132	195	212
Rashodi	636	238	-30	-12	680	427	465	453	825
Dohodak od portfolio investicija	-26	-28	-27	-52	-70	-122	-251	-375	-488
Prihodi	2	1	2	2	1	1	3	4	6
Rashodi	29	29	29	53	72	123	254	379	494

Izvor: Narodna banka Srbije (NBS) https://www.nbs.rs/export/sites/default/internet/latinica/80/ino_ekonomski_odnosi/platni_bilans/platni_bilans_2007_2015_detaljna.xls

Možemo videti da odliv kapitala prikupljen po osnovu dividendi, reinvestiranih profita, kamata itd., u proseku godišnje iznosi preko milijardu eura, što izuzetno opterećuje platni bilans. Repatrijacija profita, koju je vrlo teško sprečiti, ostaje ključna za međunarodni kapital. Ako vlada odluči da ograniči repatrijaciju profita, to bi za strane investitore značilo kršenje principa slobode tokova kapitala. Dakle, to bi značilo manje stranih direktnih investicija! Mehanizmi odliva kapitala su vidljivi u slučaju SDI kao jednom načinu outsorsinga.⁷⁷ Ono što se ne može iščitati iz platnog bilansa se odnosi na mehanizam transfernih cena.

⁷⁷ Zvanične statistike ne mogu pratiti odliv profita u slučaju podizvođačkog tipa autsorsinga. Zbog toga podizvođački tip autsorsinga postaje dominantna praksa izvoza kapitala.

Fenomen transfernih cena⁷⁸ je prisutan širom sveta i ne može se direktno videti iz platnog bilansa. Transfer cena podrazumeva transfer profita koji se vrši bilo namernom inflacijom uvoznih cena ili namernim smanjivanjem izvoznih cena. U svakom slučaju, te cene su znatno niže ili više u odnosu na tržišne cene. Pojavljuju se kada podružnica plaća uvezene inpute znatno skuplje preko matične kompanije. To vodi do daljeg odliva novca iz zemlje, koji završava u poreskim rajevima, stvara fiktivne gubitke i na taj način smanjuje ili čak izbegava plaćanje poreza.⁷⁹ Ali da bi se transfer profita putem spoljnotrgovinskih transakcija otkrio i kaznio, morala bi biti uspostavljena dobra saradnja između domaćih carinskih organa i ostalih službi iz zemalja s kojima postoji problem u trgovini. Na primer, izvozi iz Srbije u Austriju su 2011. iznosili 267 miliona eura, ali austrijski podaci o uvozu iz Srbije za istu godinu prikazuju 385 miliona eura. Ta razlika u podacima se odnosi na mehanizam transfernih cena. Godišnje se oko

78 Transferne cene su specijalne cene kojima barataju monopoli i tipične su za multinacionalne i transnacionalne kompanije. U Srbiji su regulisane Pravilnikom o transfernim cenama (Službeni glasnik RS br. 61/2013), ali državna kontrola transfernih cena u stranim kompanijama je praktično nepostojeća. Nijedna kompanija do sada nije kažnjena za kršenje propisa koji regulišu transferne cene. Kompanije su obavezne da prikažu transferne cene u svojim bilansima koji moraju biti podneseni poreskoj upravi Srbije. Postoje predviđene sankcije za transferne cene za koje se utvrde da su izvan domašaja, što znači da uveliko odudaraju od tržišnih cena, za šta mora da se dostavi specijalan dokaz. Za određivanje tržišnih cena vlada konsultuje bazu podataka Amadeus, koja služi kao međunarodni standard (<http://www.bvdinfo.com/en-us/bvd-for-your-business/transfer-pricing>). Ukoliko se ustanove odstupanja, kompanije moraju biti sankcionisane i dodatno oporezovane. Naravno, to se u Srbiji ne događa. Više o transfernim cenama u kontekstu srpskog zakonodavstva videti: <http://www.transfernecene.rs/pitanjaidgovori.htm>

79 Američki istraživači su izneli podatke u svojim istraživanjima: jedan kg toalet papira uvezen iz Kine je koštao 4 121,81 dolara; plastična kofa uvezena iz Češke je koštala 972,98 dolara po komadu; gume za bicikle uvezene u Rusiju su koštale 364 dolara. Cenić, Svetlana, Slon u dnevnoj sobi, 14. 11. 2010. <http://www.6yka.com/novost/3805/svetlana-cenic-slou-u-dnevnoj-sobi>

dve milijarde eura odlije iz Srbije kroz transferne cene, što je približno četvrtina ukupnog izvoza.⁸⁰

Ono što značajno popravlja stanje na tekućem računu jeste podračun *sekundarnog dohotka*. On tradicionalno beleži viškove koje uglavnom čine radničke doznake iz inostranstva (više od 60%), devizne penzije itd., što prosečno iznosi oko 3,5 milijardi dolara godišnje. Ta pozicija relativno neutrališe uticaj trgovinskog deficita popravljajući malo tekući račun srpskog platnog bilansa. Na poziciji tekućih transfera, gde od 2001. do 2012. godine dominiraju doznake, Srbija je primila više od 34 milijarde eura u neto vrednosti. U istom periodu, vrednost SDI (direktnih i portfolio) bila je znatno manja, oko 19,5 milijardi eura. Zato je istina da Srbija ima „koristi“ od izvoza nezaposlenosti (od ljudi koji su napustili zemlju i koji putem doznaka, tj. novca koji šalju svojim, učestvuju u poboljšanju srpskog platnog bilansa). Ali ta situacija ima sumornu perspektivu, pogotovo u svetlu skorašnjih migrantskih kriza, učestalih deportacija, restriktivnih zakona o azilu i uvođenja koncepta sigurne zemlje porekla.⁸¹ Pošto su pritisci na evropskim granicama ogromni, a mobilnost radne snage u velikoj meri ograničena, može se očekivati da će narednih godina doznake iz inostranstva biti manje.

Jasno je da u trenutnoj situaciji ne postoji kratkoročan način da se reše dugoročni problemi; pustošenje platnog bilansa će se nastaviti. Na kraju krajeva, šta su koristi za radnice i radnike u stranim kompanijama koje „rade“ za srpsku ekonomiju? Nema ih! Ni za radničku klasu ni za ekonomiju. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se deficiti pokrivaju stranim kreditima i stranim direktnim investicijama, dok se u isto vreme obilni profiti odlivaju iz Srbije, zdravorazumski je

80 Zdravković, Miroslav, *Tanjug: Pranje para kroz spoljnu trgovinu – najveći izvor sive ekonomije*, 15. 11. 2012. <http://www.makroekonomija.org/O-miroslav-zdravkovic/pranje-para-kroz-spoljnu-trgovinu-%E2%80%93-najveci-izvor-sive-ekonomije/>

81 Rosa Luxemburg Stiftung, Not Safe at All: http://rosalux.rs/all/not_safe_all_publication

opravdano postaviti pitanje šta termin „domaći“ znači u BDP. Odgovor je da je taj termin prevara: ništa ne znači i ništa ne objašnjava.

S druge strane, deficit tekućeg računa u platnom bilansu se mora pokriti. Srbija preferira pozajmljivanje i strane direktne investicije, dok je izvoz dodatno zakočen katastrofalnom kreditnom politikom i nedovoljnim grinfild investicijama u realnom sektoru.⁸² Možemo zaključiti da se Srbija definitivno nalazi u začaranom krugu: visoki deficit tekućeg računa su finansirani stranim kapitalom (SDI, portfolio investicije, strani krediti); strani kapital se odliva iz Srbije stvarajući ozbiljne deficite na računu dohotka. Za pokrivanje deficita tekućeg računa Srbiji je potrebno još više SDI i stranih kredita, što automatski stvara buduće deficite – koji mogu biti finansirani jedino kroz veći priliv stranog kapitala.

Srbija u zamci srednje razvijenih ekonomija

Srbija je u „zamci srednje razvijenih zemalja“. Ta fraza opisuje stanje ekonomije u kojoj makroekonomski statistički podaci o razvoju značajno odstupaju od elementarne logike. U srpskom kontekstu to znači da rast realnog BDP ne korespondira s rastom opšteg blagostanja, zarada, zaposlenosti, kao i da zaposlenost ne korespondira s plaćenim doprinosima na zarade itd. Razmotrimo ukratko ove tvrdnje.

Aktuelna vlada se hvali da je prva koja je smanjila budžetski deficit, spoljni dug i stopu nezaposlenosti. Ali to je van svake pameti. Primera radi, država nije ispunila svoje obaveze prema privredi počto od 2015. godine duguje preduzećima oko 100 milijardi dinara, što se ne pojavljuje u budžetskim rashodima. Povrat PDV za 2015. iznosi oko 163 milijardi dinara – i taj broj je eliminisan iz budžetskih rasho-

82 Krediti Narodne banke za izvoz su u 2015. iznosili tri milijardi dinara, dok su krediti za uvoz bili 10 puta veći – 33 milijardi dinara. Nekontrolisan uvoz je tako dodatno stimulisan od NBS i njene kreditne politike, što je u potpunosti pogrešno.

da. Ali možda je najbizarnije to što su smanjenja budžetskih rashoda koja su nastala smanjenjem zarada u javnom sektoru prikazana kao budžetski prihodi! To je zaista van svake pameti, jer administrativno smanjenje zarada se nigde ne računa kao oblik budžetskih prihoda. Naprosto se radi o smanjenju zarada, uobičajenom potezu u okviru mera štednje.⁸³ U svakom slučaju, „uspešna“ borba s budžetskim deficitom predstavlja još jedan slučaj zloupotrebe statistike, jer se ovo javno prezentuje kao ogroman uspeh, dok je sve gore navedeno skriveno od javnosti. Aktuelna vlada je ozloglašena zbog zloupotrebe statistike. Na tom terenu je ona zaista lider u regionu.

U izveštaju Svetske banke o kompetitivnosti Srbije, objavljenom 2014. naglašeno je da je srpska ekonomija neuravnotežena i da je ispod svog potencijala. Možemo se zapitati: zašto je to tako kada uživamo u blagostanju sveprisutnih viškova? I pored svih „istaknutih“ ekonomskih performansi koje se javno prikazuju kao rezultat enormnih napora vlade, izveštaj Svetske banke pokazuje nešto potpuno drugačije. Uprkos zvaničnom diskursu vlade, izveštaj nalazi da je nivo izvoza nezadovoljavajući, politika zapošljavanja loša, da postoji korupcija u javnim institucijama itd. Navodi se da je vrlo zabrinjavajuće to što „manje od polovine radno sposobnog stanovništva ima neki posao, a među onima koji su formalno zaposleni – skoro polovina je zaposlena u javnom sektoru“.⁸⁴ Srbija je na ovaj problem odgovorila podešavanjem i manipulisanjem broja nezaposlenih. Ipak, treba imati na umu da to nije urađeno potpuno arbitrarno, već na osnovu metodoloških preporuka Međunarodne organizacije rada (MOR).

83 Slobodan Komazec, *Bogovi novca i robovi kredita: kako se ubija privreda, ekonomija i život u Srbiji* (3), 3. 1. 2016. <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=375&cl=15>

84 World Bank Group, *Rebalancing Serbian economy: improving competitiveness, strengthening the private sector and creating jobs*, Washington, jun 2014, str. 1-2. <http://documents.worldbank.org/curated/en/384081468304792170/pdf/ACS85750WPOBoxOcingOSerbiasOEconomy.pdf>

U očima običnih stanovnica i stanovnika zemlje, zaposlena osoba je neko ko ide na posao svaki dan, redovno prima ugovorenu platu (prema ugovorima na neodređeno i određeno), ima prava na godišnji odmor itd.⁸⁵ Ali u statističkom univerzumu, stope zaposlenosti i nezaposlenosti se određuju anketama o radnoj snazi, a one se zasnivaju na reprezentativnim uzorcima kojima se procenjuje broj zaposlenih i nezaposlenih u određenoj nacionalnoj ekonomiji. Te ankete ne prave razliku između legalnih oblika rada i rada na crno, i često uključuju veliki broj ljudi koji rade samo da bi se prehranili.

Prema metodologiji MOR, zaposlena je svaka osoba koja je u sedmici pre ankete radila najmanje jedan sat i primala bilo kakvu naknadu za rad, bilo u obliku novca ili u naturi. Neki razvijeni statistički sistemi pod pojmom zaposlenog računaju i rad bez naknade, gde „zaposleni“ radi određeni minimalni broj sati nedeljno na porodičnoj farmi, u porodičnom biznisu itd. Ovo je vrlo slikovito prikazano u članku srpskog ekonomiste Nebojše Katića: „neko ko jednom nedeljno izvede u šetnju komšijskog psa, ili pričuva dete i za tu uslugu dobije tanjir supe, sendvič ili čokoladu, statistički je zaposlen. Iako ova vrsta ‘zaposlenih’ ne dominira na tržištu rada, ona u ekstremu pokazuje svu rastegljivost pojma zaposlenosti.”⁸⁶ Sve to stvara ogroman manevarski prostor za srpsku vladu u borbi za smanjenje godišnje stope nezaposlenosti za više od 5%.

Prema poslednjim statistikama, stopa nezaposlenosti u Srbiji iznosi 15,2%!⁸⁷ Čak su i institucije Fiskalnog saveta Srbije reagovalе

85 U Srbiji postoji i dodatna kategorija radnica i radnika koji su zaposleni, ali ne primaju plate. Procenjuje se da njihov broj premašuje 100 000.

86 Katić, Nebojša, *Varljiva statistika zaposlenosti*, 10. 3. 2014, <https://nkatic.wordpress.com/2014/03/10/varljiva-statistika-zaposlenosti/>

87 Direktor NSZ: *Nezaposlenost pala ispod 16 procenata*, N1 portal, 29. 8. 2016, <http://rs.n1info.com/a188914/Biznis/Direktor-NSZ-Nezaposlenost-pala-ispod-16-procenta-ta.html>

na nečuvane podatke koje je objavio republički zavod za statistiku.⁸⁸ Povećanje broja zaposlenih bi moralo ostaviti jasan trag u celokupnoj ekonomiji, ali taj trag ne postoji. Pored činjenice da zaposlenost mora biti u korelaciji sa kretanjem BDP, simptomatično je da je privatna potrošnja u padu, iako prihodi od radničkih dohodaka čine najveću stavku u finansiranju privatne potrošnje. Ali najčudnije odstupanje se tiče apsolutnog nepodudaranja između doprinosa i poreza na zarade i statistika o formalnoj zaposlenosti koje objavljuje Republički zavod za statistiku.

Statistike ne prepoznaju nezaposlenu i nezaposlenog samo na osnovu činjenice da je ona ili on bez posla i prihoda. Nezaposleni ljudi moraju *dokazati* da su aktivni u traženju posla. Ukoliko nisu dovoljno ubedljivi, statistika ih izbacuje iz sistema. Izbrisani su i svi oni koji su izgubili svaku nadu i odustali od toga da budu dobri socijaldarvinisti dok apliciraju za besmislene konkurse za posao – njih više nema u statistici o nezaposlenosti.

U zemlji u kojoj se javnost maherski obmanjuje statističkom gimnastikom ništa se ne čini izvesnim. Srpska ekonomija je hronično umrtvljena. Veliki strani monopoli vrše presudan uticaj na privredu kroz udeo u tržištu i koncentraciju celokupne privredne aktivnosti, desetkovanje konkurencije, istrebljivanje domaćih snabdevača itd.⁸⁹ Primarni razlozi za investiranje u zemlju poput Srbije su sledeći: niski troškovi rada zbog ogromne ponude radne snage; deindustrijalizovana ekonomija sa uništenim investicijama u osnovna sredstva; niska akumulacija; atraktivne poreske olakšice i pogodnosti kojima država časti strane investitore (direktni gotovinski transferi, besplatno zemljište, preferencijalne cene električne energije itd.). Niske nadnice u nerazvijenim i zemljama u razvoju se ne mogu povećavati zato

88 Studije: *Zaposleni – u statistici*, Vreme, 9. 3. 2016. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1375070&print=yes>

89 Udeo domaćih sirovina u ukupnim sirovinama koje se koriste u industriji 2014. iznosi 15,76%. Ovo pokazuje u kojoj meri je dodata vrednost domaće ekonomije zanemarljiva.

što indirektno, kroz troškove proizvodnje, utiču na profite na koje su navikli strani investitori. Još jedan bitan razlog je kapacitet srpskog tržišta da primi stranu robu široke potrošnje.

Na institucionalnom nivou, nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju su primorane da odbace postojeći nivo radničkih prava i time ograniče realni manevarski prostor sindikata. *Novi zakon o radu* koji je usvojen 2014. godine savršen je primer legalnog ukidanja radničkih prava. Strani investitori i poslodavci se podstiču da otkazu ugovor o radu kad god im to odgovara. Uz to, država odbija da interveniše u slučaju da strani investitor otvoreno zabrani sindikalno organiziranje.⁹⁰

Pored toga što su propisi o radu veoma olabavljeni, naročito nakon novog seta radnih propisa iz 2014, strani investitori često krše zakon. U proizvodnom sektoru u kojem upravljaju strani investitori radni dan je obično organizovan u tri smene (po osam sati). Čak i tokom vikenda, kada je zakonski dozvoljena samo jedna smena, rad je često organizovan u tri smene, ali to nije zabeleženo nigde osim u internoj evidenciji koja se po potrebi retroaktivno prilagođava kako bi bila u skladu sa zakonom. Kompanije redovno zahtevaju od radnica i radnika da rade više od 45 sati nedeljno. Bez obzira na ugovorene pet dana (uz dodatnu prvu smenu u subotu) i 40 sati nedeljno radnice i radnici redovno rade šest dana nedeljno, osam sati dnevno, često subotom a ponekad i nedeljom. Imajući to u vidu, većina stranih kompanija prelazi zakonsku granicu koja se tiče prosečnog broja sati u preraspodeli rada (u toku šest meseci kalendarske godine *prosek* časova u preraspodeli ne sme preći 40 sati nedeljno). Strane kompanije izbegavaju evidentiranje prekovremenog rada i tretirajući prekovremeni rad kao preraspodelu radnih sati krše zakonski limit.

Važnost razlikovanja između *preraspodele rada* i *prekovremenog rada* dolazi do izražaja prilikom uvećanja zarade. Zakon o radu predviđa da se zarade zaposlenih mogu uvećati po osnovu preko-

90 Fabrika *Jura* je primer ovoga.

vremenog rada najmanje za 26% u odnosu na osnovicu. Upravo tad deo zakona primorava većinu poslodavaca (kao i stranih kompanija) da ne tretiraju duži ostanak na poslu kao prekovremeni rad, već kao preraspodelu radnih sati. U slučaju preraspodele rada, radnice i radnici ne mogu zahtevati povećanje plate po osnovu dužeg ostajanja na poslu. Međutim, poslodavci često ignorišu činjenicu (što je čest slučaj u Srbiji) da je preraspodela radnog vremena zakonski ograničena. Radnice i radnici obično provode na poslu više od 60 sati nedeljno i premašuju *prosek* od 40 sati po osnovu preraspodele rada. Zapravo, često se događa da poslodavci ne poštuju ugovoreno radno vreme, već usmeno nalažu radnicama i radnicima da rade prekovremeno više od osam sati nedeljno. To je samo jedno od mnogih kršenja zakona.

U vezi s problematikom zapošljavanja, valjalo bi imati u vidu da SDI ne mogu služiti kao amortizer nezaposlenosti ili kao alternativni model zapošljavanja, zato što u najvećem broju slučajeva strane kompanije stiču vlasništvo nad već postojećim kompanijama kroz procese privatizacije i značajno smanjuju broj zaposlenih. Kao što smo već pomenuli, to nisu investicije u makroekonomskom smislu te reči, a prihodi od prodaje ne povećavaju nužno proizvodna sredstva zemlje. Naprotiv, prihodi su usmereni u sferu potrošnje i uvoza. Ako SDI podrazumevaju akvizicije postojećih sredstava u zemlji domaćinu, kao što se događa u Srbiji, one postaju izvor finansiranja deficita tekućeg računa.

Rezultati procesa ekonomskog restrukturiranja pokazuju da je samo u periodu od 2002. do 2006. bilo skoro 60% neto priliva SDI putem privatizacija.⁹¹ Relativna odsutnost *grinfield* investicija u

91 Kada jedna kompanija preuzme drugu, ona stiče pravo vlasništva i takva vrsta kupovine se naziva *akvizicija*. Preuzimajući akcije kompanije, kupac preuzima i njene poslove, što s pravne strane gledišta znači da je nakon akvizicije prethodna kompanija prestala da postoji. Međutim, kada se dve kompanije sličnog udela na tržištu dogovore da udruže snage i nastave svoje poslove kao nova kompanija, onda se radi o *merdžerima* (*mergers*). Iako bi bilo lako napraviti razliku između *merdžera* i *akvizicije*,

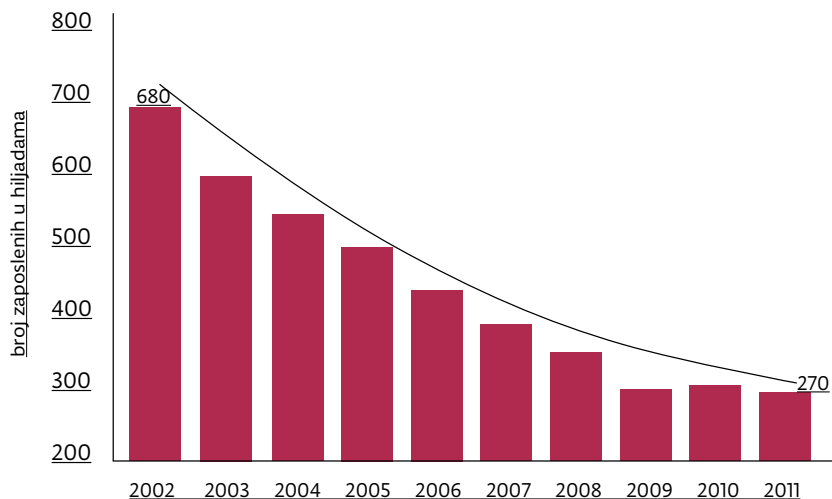
ovom periodu može se objasniti time što model privatizacije omogućava bržu i lakšu integraciju u već postojeće trgovinske mreže, niže investicione troškove i manje administrativnih prepreka, zbog čega se uvećava imovina.⁹² Prema podacima Agencije za privatizaciju u periodu od 2002. do 2015. godine bilo je prodato 3 047 domaćih preduzeća po ukupnoj ceni od 3,6 milijardi eura⁹³, što je budžašto. Vrednost ugovorenih investicija u periodu od 2000. do 2011. je iznosila 1,13 milijardi eura, dok je vrednost socijalnih programa iznosila 276,68 miliona eura.⁹⁴ Dinamika privatizacije je bila najintenzivnija od 2003. do 2009, kada je 76,4% domaćih preduzeća prodato. Ključna osobina procesa privatizacije u kontekstu SDI bila je dramatičan pad zaposlenosti. U periodu od 2002. do 2015. broj zaposlenih se smanjio za 450 000, tj. za više od 66%. Nestajalo je približno 35 000 poslova godišnje.

u praksi njihova linija razgraničenja nije tako vidljiva, stoga se čisti primeri *merdžera* i *akvizicija* pojavljuju retko. U mnogim slučajevima, zbog negativnih konotacija koje opterećuju termin *akvizicija*, takva preuzimanja kompanije teže da budu preimenošana (obično od strane medija, vlada itd.) u termin *merdžer* jer se računa na to da će integralne ekonomske aktivnosti naići na bolji prijem u javnosti. Imajući to u vidu, u istraživanju koristimo termin *privatizacije*, kojim se obuhvataju i akvizicije i merdžeri.

92 Mencinger, Jože, *Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?* KYKLOS, br. 56, 2003, 493–510, str. 501.

93 Privredna komora Beograda, *Investicije*, jun 2015. <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeKonPolitikaPrestrIRazvoj/2015/avgust/Investicije%202015.pdf>

94 Agencija za privatizaciju, *Analiza efekata privatizacije u Srbiji*. www.priv.rs/Ministarstvo-privrede/9319/Analiza-efekata-privatizacije-u-Srbiji.shtml

Izvor: Ekonomski Institut, Beograd⁹⁵

Nasuprot mejnstrim ekonomskoj dogmi, prema kojoj SDI direktno utiču na povećanje zaposlenosti, rezultati korelacione analize,⁹⁶ koje je prezentovala grupa autorki i autora sa Univerziteta u Beogradu, pokazuju da priliv SDI nema značajnog uticaja na zaposlenost. „Odnos između priliva SDI i nezaposlenosti pokazuje veoma nisku korelaciju ($r = 0,023$). [...] Proces tranzicije u Srbiji je doveo do smanjenja broja zaposlenih u državnim preduzećima i posledično do pada u formalnoj zaposlenosti.”⁹⁷ Još jedna analiza⁹⁸ iz 2011, vođe-

95 Nikolić, Ivan, Privatizacija u Srbiji, između euforije i razočarenja, Ekonomski institut, Beograd. <http://www.ecinst.org.rs/sites/default/files/page-files/prezentacija-privatizacija-u-srbiji-ivan-nikolic.pdf> [pristupljeno 14. 09. 2015]

96 Korelaciona analiza se koristi prilikom merenja jačine odnosa između dve varijable.

97 Šabić, D., Vujadinović, S., Milinčić, M., Golić, R., Stojković, S., Joksimović, M., Filipović, D., Šećerov, V. and Dimitrijević, D. (2012), *The Impact of FDI on the Transitional Economy in Serbia – Changes and Challenges*, Acta Polytechnica Hungarica 9 (3): 65–84, str. 16.

98 Kordić, Ninela, *Atraktivnost Srbije za privlačenje stranih investicija*, Singidunum, Beograd, 2011, str.199

na metodom linearne regresije,⁹⁹ obuhvata nekoliko tranzicionih zemalja i pokazuje uticaj SDI na zaposlenost: Bosna i Hercegovina 11%, Hrvatska 9%, Slovenija 6,4%, Mađarska 4%, Bugarska 2,5%. Srbija beleži negativnu korelaciju od -19,4%, što znači da se zaposlenost smanjila za 19,4% zahvaljujući brojnim privatizacijama. Ovo se može objasniti činjenicom da su glavni prilivi SDI bili kroz privatizacije koje su praćene masovnim otpuštanjima. Prema rezultatima regresione analize, koju je sprovedla Olgica Nestorović 2015. godine, SDI ne utiču značajno na rast BDP.¹⁰⁰ Njeni proračuni su ispitivali međuzavisnost između SDI i BDP, i pokazali da je uticaj SDI na rast BDP statistički beznačajan.

U svakom slučaju, ukupni efekti privatizacije su devastirajući. Činjenica da postoji samo nekoliko kompanija koje su nastavile proizvodnju u ogromnoj meri potvrđuje nivo društvene destrukcije. Velika i primamljiva imovina domaćih kompanija dodatno motiviše privatizacije u isključivo lukrativne svrhe, posebno radi špekulacija zemljištem. Po relativno bagatelnim cenama investitori su dobili veoma atraktivne lokacije, ali bez interesa da razvijaju dalje poslovanje. Umesto nastavljanja proizvodnje, oni preferiraju ubiranje velikih renti.

Većina velikih stranih investicija je došla kroz proces privatizacije (Telenor, Naftna industrija Srbije – NIS, Fijat automobilska industrija, Duvanska industrija Niš – DIN, Duvanska industrija Vranje – DIV, Hemofarm i sl.). Ali, postefekti globalne ekonomske krize su izazvali promene i u vrsti investicija. Od 2008. godine nadalje, najveće strane investicije su bile usmerene u strateška partnerstva putem

99 Metoda linearne regresije predstavlja matematički model koji se koristi u ekonomiji da bi se objasnilo: 1) kakav uticaj vrši promena nezavisne varijable na zavisnu varijablu i 2) kako se predviđa vrednost zavisne varijable na osnovu barem jedne nezavisne varijable.

100 Nestorović, Olgica, *Strane direktne investicije kao faktor održivog razvoja privrede Srbije*, Ekonomski fakultet, Kragujevac, 2015, str. 73-80. <http://ekfak.kg.ac.rs/sites/default/files/Doktorske/DoktorskeDisertacije/Olgica%20Nestorovic.pdf>

zajedničkih ulaganja (Fijat, Michelin, Tarket, Jura, Beneton itd.), naravno sa značajnim podsticajima iz republičkog budžeta. Tek nakon 2013. godine SDI su uglavnom usmeravane na prerađivačku industriju, uz više grinfild investicija.

Kad je reč o korelaciji između SDI i aktivnosti zapošljavanja, vrlo je teško dobiti jasniju empirijsku sliku. Godine 2013. Miroslav Zdravković, jedan od autora na web portalu *Makroekonomija*, pokušao je da sintetizuje i filtrira raštrkane podatke (eliminišući u ovome domaće strane investitore) iz različitih statističkih izvora. Njegovi nalazi su donekle očekivani, ali ipak poražavajući.¹⁰¹

Godine 2011. u Srbiji je poslovalo 1 118 stranih kompanija (podružnica i afilijacija).¹⁰² Ovim brojem nisu obuhvaćena strana lica koja su možda samo zakonski vlasnici kompanija u Srbiji, inače bi bio mnogo veći. Tih 1 118 stranih kompanija zapošljavaju 178 000 ljudi: 242 podružnice/filijale imaju nula zaposlenih; 303 imaju od jednog do deset zaposlenih, tj. zajedno zapošljavaju ukupno 1 226 ljudi; 318 zapošljavaju od 11 do 100 ljudi, tj. zajedno zapošljavaju ukupno 11 854 ljudi; 215 stranih kompanija zapošljavaju od 101 do 1 000 ljudi, tj. zajedno zapošljavaju ukupno 71 525 ljudi; konačno samo 40 stranih kompanija zapošljavaju više od 1 000 ljudi, tj. zajedno zapošljavaju ukupno 93 440 ljudi.

Šta se iz ovoga može zaključiti? Možda je najbolji odgovor onaj bivšeg premijera Mirka Cvetkovića: „Mi smo ušli u privatizaciju sa velikim očekivanjima i velikim broj građana, a i neki ekonomski analitičari, samo ne znam iz kojih razloga, očekivali su da privatizacija kreira

101 Zdravković, Miroslav, Rang stranih filijala prema broju zaposlenih u Srbiji u 2010. godini, portal *Makroekonomija*, 4. 9. 2013. <http://www.makroekonomija.org/wp-content/uploads/filijale-u-srbiji.png>

102 Prema bazi podataka NALED, u periodu od 2011. do 2015. godine 94 kompanije/podružnice su činile nove strane investicije; 44% od tih investicija su realizovale već postojeće strane kompanije (koje su širile poslovanje u Srbiji), dok su 56% investicija realizovale nove strane kompanije. <http://www.naled-serbia.org/investments/index/Baza+investicija>

neki enormni rast radnih mesta, što je suprotno prirodi privatizacije. Privatizacija sama po sebi predstavlja povećanje efikasnosti u preduzećima, tako što novi vlasnik pokušava da napravi profitabilni mehanizam i gleda da sa što manje inputa napravi što veći output. Pošto su radnice i radnici input, investitor smanjuje broj zaposlenih, tako da privatizacija na kratak rok generiše nezaposlenost. Ona posredno može da generiše zaposlenost, ako te privatizovane firme nastave da se razvijaju pa se javi potreba za novim radnim mestima. Međutim, to je dugoročan proces, a očekivanje da privatizacija reši nezaposlenost je potpuno iluzorno na kratak i srednji rok.¹⁰³

Cvetković je rekao istinu o tome šta ekonomsko i industrijsko restrukturiranje zapravo znači, ali nije ponuđeno nikakvo rešenje za problem nezaposlenosti. Štaviše, u svojim javnim nastupima, Cvetković je stalno govorio o SDI i njihovom velikom potencijalu da otvaraju radna mesta. Očigledni ćorsokak se mora stalno prikrivati pomodnim sintagmama, obično onim koje upućuju na duboko atmosferski i metafizičko značenje. Jedno od njih je fraza „povoljna poslovna klima“. U ime dobre poslovne klime, Cvetković dodaje da je nezaposlenost u Srbiji „noćna mora naše vlade i naš glavni cilj je da ponudimo dobru poslovnu klimu onima koji otvaraju radna mesta“.¹⁰⁴ Dobra poslovna klima je neizostavni deo mejnstrim političkog i ekonomskog diskursa, obično kao prikladno „objašnjenje“ u onim situacijama kad je logična i racionalna argumentacija nemoguća, na primer kad su statistički podaci lažirani.

Što se tiče grinfild investicija u periodu od 2001. do 2010, one su iznosile 3,9 milijardi eura, od čega je samo 1,07 milijardi eura, dakle manje od jedne trećine ušlo u sektor proizvodnje. *Telenor* je najveća pojedinačna investicija. Investicije u sektoru proizvodnje, po-

103 *Foreign Direct Investment in Serbia 2001-2011*, Business Info Group, Belgrade, 2012, str. 19

104 Cvetković, Mirko, *U 2012. ulazimo kao kandidati za EU*, 18. 4. 2011. http://rtv.rs/sr_lat/ekonomija/cvetkovic-u-2012.-ulazimo-kao-kandidati-za-eu_249573.html

put *Golden Lady* (90 miliona eura), *Kronospan* (85 miliona eura), *Ball Corporation* (85 miliona eura), spadaju među najveće. Većina stranih investicija u tom periodu je ubrizgana u sektor trgovine (1,1 milijardi eura), u sektor nekretnina (960 miliona eura) i u bankarski sektor (400 miliona eura). Većina grinfild radnih mesta u Srbiji je stvorena u sektoru usluga, industrije i rudarstva. Najviše SDI je ušlo u sektor nerazmenjivih dobara (bankarstvo, osiguranje, telekomunikacije, nekretnine, maloprodaja itd.). Iz ugla razvoja, to je imalo izrazito negativne efekte na Srbiju. Veliki priliv investicija u sektor nerazmenjivih dobara, posebno u nekretnine, intenzivirao je migracije stanovništva u Beograd i velike gradove, što je rezultiralo dubljim demografskim i ekonomskim polarizacijama u zemlji.

Strani investitori su pre svega zainteresovani za brze profite. Takve profite obezbeđuje upravo investiranje putem privatizacija državnih i društvenih preduzeća, te zato privatizacije predstavljaju najjeftiniji i najpoželjniji model za strane investitore. Zapošljavanje je za njih od sporednog značaja. Najvažnije je da troškovi rada po jedinici proizvoda moraju biti smanjeni koliko god je moguće, a država im olakšava postizanje tog cilja regulisanjem nivoa nadnica.

Subvencionisanje SDI

Državne subvencije koje država daje stranim investitorima ne mogu se tačno i kvantitativno izraziti, jer podaci o tome nisu dostupni javnosti. Zbog toga ne postoje analize sveukupnih efekata subvencionisanja stranih direktnih investitora – jer bi takve analize zahtevale raspoložive podatke kroz interpretaciju relevantnih statistika. Glavni problem je to što postoje samo sporadični podaci o subvencijama, raštrkani na različitim mestima javne sfere: u dnevnoj štampi, na web portalima i televiziji. Vrlo često su ti podaci potpuno kontradiktorni.

Do sada je samo TV serijal *Insajder* izneo u javnost neke podatke o subvencijama. Subvencije date stranim investitorima u periodu od 2006. do 2016. godine, na osnovu 304 potpisana ugovora, iznose oko 439 miliona eura. Ukupna vrednost stranih investicija za isti period iznosi 1,6 milijardi eura. U 2015. godini vlada je potpisala 19 ugovora sa stranim investitorima. Obaveze Srbije prema tih 19 investitora u narednih tri do pet godina iznose 87,8 miliona eura. Tako će budžet u narednih tri do pet godina biti opterećen za taj iznos.¹⁰⁵ Kumulativna vrednost 19 investicija iznosi 190 miliona eura, ali samo 25% od ukupne vrednosti investicija mora biti pokriveno iz vlastitih resursa investitora.¹⁰⁶

Ubrzanje ekonomskog rasta i „otvaranje novih radnih mesta” na osnovu privlačenja stranog kapitala je koncept koji je Srbija počela da usvaja 2006. godine, kada je donesena *Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija*. Za kontrolu subvencija je bila zadužena *Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA)*, na inicijativu tadašnjeg ministra ekonomije Mlađana Dinkića. Ta važna uloga, koja podrazumeva ne samo kontrolu već i izradu analize troškova i koristi, dodeljena je reklamnoj agenciji čiji posao je bio promocija Srbije usmerena na potencijalne strane investitore širom sveta. Kada čitamo publikacije i materijale agencije SIEPA ne možemo naći nikakve analize; sve se svodilo na čist marketing. Posao kontrole subvencija je bio praćen brojnim skandalima. Prvi se dogodio 2008. godine, kada je biznismen Savas Janis pobeo iz zemlje s tri miliona eura isplaćenih subvencija, dok su se domaće građevinske firme koje su počele da grade fabričke hale našle na tankom ledu. Ironija je u tome što je nekoliko meseci pre ovog „incidenta” Janisu uručena nagrada kao najboljem investitoru u 2008. godini. Poslednji skandal

¹⁰⁵ Promene u *Zakonu o budžetskom sistemu* iz 2015. su omogućile da država preuzme dodatne obaveze bez obzira na budžetska ograničenja. To znači da država može potpisati onoliko ugovora koliko želi, tako da se teret isplate subvencija može prebaciti na naredne godine.

¹⁰⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=fXDzBZtHH8A>

se dogodio 2014, kada su četiri rukovodioca agencije SIEPA uhapšeni zbog nanošenja štete republičkom budžetu na osnovu 1 339 fiktivnih ugovora. Iznos štete nanete budžetu je procenjen na 120 miliona dinara.¹⁰⁷

Mehanizam kontrole subvencija nedostaje i danas, nakon što je agencija SIEPA ugašena. U cilju poboljšanja institucionalne kontrole subvencija 2010. godine je formirana *Komisija za kontrolu državne pomoći*. Njena regulatorna moć je proizilazila iz *Zakona o kontroli državne pomoći*¹⁰⁸, donetog 2009, koji nije predvideo sankcije za nezakonitu dodelu subvencija. Tako je stvoren jedan potpuno apsurdan mehanizam. Kontrola subvencija je bila zakonski nemoguća, pošto zakonski okvir nije predvideo nikakve sankcije za kršenje zakona! Hipotetički govoreći, ukoliko Komisija odluči da su dodeljene subvencije bez pravnog osnova (što već predstavlja kršenje zakona, jer odluka o dodeli subvencija mora proći kroz Komisiju – a to se, naravno, nije dogodilo), ne postoje sankcije u smislu dostupnih zakonskih instrumenata.

Drugačije rečeno, ne postoji pravni osnov za odluku da li je nešto nezakonito ili nije iako postoji Zakon o kontroli državne pomoći. Bilo kako bilo, komisija nije mogla kontrolisati ugovore o subvencijama zato što joj ministarstvo ekonomije nije prosleđivalo te ugovore, te nije mogla dati svoje mišljenje i zvanično odobrenje u pisanoj formi. Dakle, sprečavajući komisiju da radi svoj posao, država je samo pokazala da zaista postoji tajnost ugovora sa stranim investitorima. Takva situacija je delimično kreirana potpunim integrisanjem agencije SIEPA u Dinkićevo Ministarstvo ekonomije, tako da je čitav posao u vezi sa subvencijama bio institucionalno izolovan i sveden na odnos *Ministarstvo ekonomije – SIEPA*.

Shema subvencija u Srbiji je kreirana na osnovu slovenačkog modela i kasnije dopunjena posebnim podsticajima za tri prioritet-

107 <http://www.naslovi.net/2014-03-27/danas/uhapseni-dinkicevi-ljudi/9401634>

108 *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009.

ne oblasti: automobilski, elektronski i IT sektor. Da bi se olakšale početne kapitalne investicije i *start-up* poslovni poduhvati, vlada Srbije je u 2011. godini nudila dve kategorije finansijskih podsticaja: za standardne projekte i velike projekte. Za standardne projekte, preko agencije SIEPA (sada Agencije za razvoj) ponuđena su bespovratna državna sredstva u rasponu od 4 000 do 10 000 eura po novom radnom mestu. Za velike projekte su bili dostupni posebni paketi, pod uslovom da vrednost investicije iznosi najmanje 50 miliona eura i da projekat zaposli najmanje 300 ljudi. Ti projekti imaju pravo na subvencije do 20% ukupne vrednosti investicija. Za projekte čija investiciona vrednost prelazi 100 miliona eura nude se subvencije u rasponu do 17% vrednosti ukupne investicije. Za sva tri programa je karakteristično da se iznos subvencija računa prema broju zaposlenih, uz vrlo nisko postavljen prag – od pola miliona eura do milion eura za proizvodnju i pola miliona eura za projekte u sektoru usluga. U praksi to znači da subvencije imaju daleko veći značaj za radno intenzivne nego za kapitalno intenzivne projekte, što odudara od zvanično proklamovane posvećenosti ekonomiji, koja bi morala da favorizuje kapitalno intenzivne investicije s modernom tehnologijom i visoko kvalifikovanom radnom snagom. Zato je u *Uredbi o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija*¹⁰⁹ izostavljeno subvencioniranje istraživačkih i razvojnih projekata (*research and development*, R&D), koje je bilo predviđeno u verzijama pre 2011. godine – za takve investicije nije bilo interesovanja.

Prema *Uredbi o pravilima za dodelu državne pomoći iz 2014*,¹¹⁰ veliki investitori mogu dobiti subvencije do 50% ukupne vrednosti investicije. Nova *Uredba o uslovima i načinu privlačenja direktnih investicija*¹¹¹ iz 2016. predviđa da će najveće subvencije po novom radnom mestu iznositi 7 000 eura u nerazvijenim opštinama, dok će za in-

109 *Službeni glasnik RS*, br. 42/2011 i 46/2011, 28/2015, 27/2016.

110 *Službeni glasnik RS*, br. 119/2014.

111 *Službeni glasnik RS*, br. 27/2016.

vesticije u razvijenim opštinama ovaj iznos biti 3 000 eura. Po istom principu, nova uredba predviđa podsticaje za opravdane investicione troškove u osnovna sredstva (do 30%, zavisno od razvijenosti opštine u koju se investira) i dodatne podsticaje za radno intenzivne projekte do 20% opravdanih troškova bruto zarada.

Što se tiče poreskih olakšica, pogotovu za izvozno orijentirane investicije, Srbija obezbeđuje izuzeće od plaćanja poreza na dobit u periodu od 10 godina za kompanije koje ulažu u osnovna sredstva u iznosu preko 8,5 miliona eura i tokom investicionog perioda zapošljavaju najmanje 100 dodatnih zaposlenih s punim radnim vremenom. Desetogodišnje oslobođenje od poreza na profit počinje onda kada kompanija počne da stvara profit.¹¹² Investitori su oslobođeni i od poreza na dohodak i plaćanja doprinosa za socijalno osiguranje tokom dve do tri godine, pod uslovom da otvaraju nova radna mesta za radnice i radnike koji se prvi put zapošljavaju ili one koji su trenutno registrovani kao nezaposleni. Takođe, ne naplaćuje se PDV na uvoz sirovina i polusirovina za izvozno orijentiranu proizvodnju. Ugovori o izbegavanju dvostrukog oporezivanja koji su potpisani sa 48 zemalja omogućavaju da taj mehanizam funkcioniše.

Nepotrebno je reći – s fiskalne tačke gledanja, subvencija ima isti efekat kao i poresko izuzeće: subvencija predstavlja uvećanje rashoda, a poresko izuzeće predstavlja smanjenje prihoda. Ali kada se oni kombinuju u magičnoj formuli, krajnje je neuverljivo tvrditi da strane investicije nadoknađuju gubitke u srednjem roku. Na primer, srpska vlada je 2009. odlučila da kompaniju Fijat izuzme od: 1) plaćanja poreza i doprinosa za sve radnice i radnike – desetogodišnje poresko oslobođenje; 2) poreza na dobit – desetogodišnje poresko oslobođenje; 3) poreza na nepokretnosti; 4) poreza na realizaciju urbanističkog plana; 5) poreza na prikazivanje zaštitnog znaka i 6) carina. Kompanija je oslobođena od plaćanja svih komunalnih taksi i

112 Razvojna agencija Srbije: <http://ras.gov.rs/uploads/2016/02/why-invest-si-te-2016-2.pdf>

ima preferencijalne cene električne energije. Pored toga, Fijat dobija novac od države (milion eura) za dodatne kvalifikacione kurseve za radnice i radnike (Fijatova trening akademija), za sanaciju životne sredine, zamenu krova itd.¹¹³ Srpska vlada učestvuje, na osnovu ugovora sa Fijatom, u planu restrukturiranja imovine sa iznosom od 75 miliona eura; dala je 50 miliona eura bespovratnih sredstava; 7 miliona eura je uložila u infrastrukturni razvoj Fijatovog „parka dobavljača“; dala je bankarske garancije na kredit vredan 500 miliona eura koje je Fijat uzeo od Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj. Osim toga, Srbija subvencionise Fijat sa 10 000 eura po radnom mestu i to u zajedničkom ulaganju, a pri tom država nema mesto u upravi!¹¹⁴ Konačno, kakvi su pozitivni fiskalni efekti u slučaju Fijata?

Ovde ćemo opisati jedan dobar primer petogodišnjeg investicionog ciklusa i realne „koristi“ od subvencionisanja. Kineska kompanija *Mei Ta*¹¹⁵ je potpisala ugovor sa srpskom vladom i aplicirala za subvencije 2016. godine. Prema ugovoru, *Mei Ta* mora zaposliti 40 radnica i radnika tokom prve godine. Bruto plate su ugovorom određene u rasponu od minimalne zarade pa do 20% naviše, što je u proseku za 2015. iznosilo 282 eura mesečno.¹¹⁶ Kompanija plaća poreze i doprinose za 40 radnica i radnika u iznosu od 168 000 eura u 2016. godini. Investicije kompanije u 2016. iznose 10 miliona eura, dok država ulaže 3,5 miliona eura. U 2017. godini *Mei Ta* mora zaposliti još 110 radnica i radnika, pri čemu ukupni porezi i doprinosi za zaposlene iznose 630 000 eura. Investicije kompanije za 2017. iznose 10 mili-

113 *Insajder bez ograničenja*, epizoda 3: 17. 5. 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=miLJOfadfto>

114 *Insajder bez ograničenja*: epizoda 1: 3. 5. 2016: <https://www.youtube.com/watch?v=fXDzBZtHH8A>

115 Podaci o kompaniji *Mei Ta* su prezentovani u TV serijalu *Insajder*, na osnovu ugovora i prateće dokumentacije: <https://www.youtube.com/watch?v=fXDzBZtHH8A>

116 Bruto prosečna minimalna plata za 2015. (podeljena sa prosečnim kursom eura) bila je 235 eura mesečno. Vidi godišnje podatke o minimalnoj zaradi: <http://www.updpsu.com/2016/03/06/minimalna-zarada-u-2015-godini/> Vidi godišnje podatke o kretanju kursa eura: <http://www.cekos.rs/srednji-kurs-na-kraju-meseca-u-2015>

ona eura, dok država mora uložiti 3,5 miliona eura. U 2018. ukupan broj zaposlenih radnica i radnika mora biti 350 i kompanija po tom osnovu isplaćuje poreze i doprinose u iznosu od 1,47 miliona eura. Investicije kompanije u 2018. iznose 10 miliona eura, dok država ulaže 3,5 miliona eura. U 2021, kada se završava petogodišnji investicioni ciklus i prestaju ugovorne obaveze, *Mei Ta* mora imati 770 zaposlenih radnica i radnika, za koje plaća poreze i doprinose u iznosu od 3,2 miliona eura. Država u 2021. ulaže 7 miliona eura, dok *Mei Ta* ulaže 20 miliona eura. Na kraju investicionog ciklusa, ukupno ulaganje države iznosiće 21 milion eura, dok će ukupna suma plaćenih poreza i doprinosa za isti period iznositi samo 10,1 milion eura. Ispada da investitor ima potpuno besplatnu radnu snagu plus 10,8 miliona eura viška! Ipak, sadašnji ministar privrede Željko Sertić tvrdi da se državi za svaki investirani euro u roku od dve godine vrati 3,4 eura. Ovakva vrsta „naučno utemeljenog dokaza“ se čini dubioznom u poređenju sa empirijski relevantnom računicom koju iznosi *Insajder*.¹¹⁷

Subvencionisanje SDI značajnim iznosima omogućava stranim investitorima da gotovo besplatno zaposle ljude na period od tri ili više godina. Poučan je primer tekstilne industrije, jer udeo radne snage u kalkulaciji finalnog proizvoda čini od 65% do 80% veleprodajne cene. Prema tome, ako prve tri godine investitor ništa ne ulaže u radnike, može sniziti cenu proizvoda za 20%, 40% ili 50% i tako uništiti celu konkurenciju na tržištu. Može se reći da u poslednjih nekoliko godina Srbija pati od masovnog dampinga u tekstilnoj industriji, uprkos činjenici da su strane kompanije u tom sektoru izvezno

117 Miroslav Čučković, predsednik opštine Obrenovac, u kojoj investira *Mei Ta*, uhvaćen je u otvorenoj laži usred TV serijala *Insajder*. On je izjavio da će, prema okvirnom sporazumu između opštine Obrenovac, države i *Mei Ta*, strani investitor u toku investicionog ciklusa zaposliti oko 1 400 radnica i radnika. Na osnovu glavnog ugovora je predviđeno zapošljavanje 770 radnica i radnika. Pošto su novinari pre toga izvršili pritisak na državne organe, zahtevali su pristup okvirnom sporazumu. Nakon šest meseci čekanja, ekipa *Insajdera* je javno prezentovala okvirni sporazum u kojem ne stoji nikakav broj od 1 400 ljudi koje treba zaposliti. Kada je Čučković izrekao ovu laž, novinarka ga je suočila sa okvirnim sporazumom.

orijentisane. Strane kompanije proizvode robu i za domaće tržište, naročito tekstilna industrija. Možemo samo uslovno govoriti o novim poslovima koje strani direktni investitori otvaraju, pošto se može otvoriti 4 000 ili 5 000 novih radnih mesta u stranim kompanijama, ali se istovremeno gubi od 5 000 do 10 000 radnih mesta u domaćim kompanijama.¹¹⁸ I onda će, po dobro poznatom scenariju, kada se subvencije počnu smanjivati, strani investitori malo po malo izmestiti celu proizvodnju drugde, dok će za gubitak na hiljade radnih mesta srpska vlada kriviti lenje radnice i radnike kojima nedostaje „protestantska“ radna etika.

Čak i Privredna komora Srbije priznaje da velike subvencije za strane investitore nisu dobar podsticaj. „Iako je Srbija dodeljivala izdašne direktne podsticaje od 2006. godine, priliv SDI je bio na nivou ili blago iznad nivoa investicija u druge posmatrane zemlje. U Srbiji je do 2008. g. ukupno odobreno 289,9 miliona eura podsticajnih sredstava, gde je oko tri četvrtine sredstava dodeljeno stranim investitorima, čime se ona prema veličini subvencija već izvesno vreme nalazi u samom vrhu zemalja CIE [centralno-istočne Evrope]. Ukupne subvencije u Srbiji u 2014. godini dostigle su 3-3,54% BDP, a u EU državama su ispod 1,5% BDP. Uz to, imajući u vidu da takvi podsticaji nisu fiskalno održivi – to ne treba da bude izabrani model za privlačenje stranih investicija Srbije u budućnosti.“¹¹⁹ A ipak, vlada nastavlja da subvencionise strane investitore bez obzira na štetne posledice.

118 *Potrošeno 10.000 evra za svako izgubljeno radno mesto*, web portal O21, 18. 2. 2016: <http://www.O21.rs/story/Info/Srbija/129128/Potroseno-10000-evra-za-svako-izgubljeno-radno-mesto.html>

119 <http://www.kombeg.org.rs/Slike/CeEkonPolitikaPrestrlRazvoj/2015/avgust/Investicije%202015.pdf> str. 9.

Zaključak

U cilju privlačenja stranih investicija, vlada Srbije direktno stvara uslove za supereksploataciju stanovništva. Pored toga što su već položeni temelji klasne redistribucije društvenog bogatstva, uz jasnu sliku o tome ko su tranzicioni gubitnici, klasna reprodukcija na osnovu niske akumulacije i izuzetno niskog nivoa nacionalne štednje vrši pritisak na vladu da učini sve moguće ustupke stranom kapitalu. Političkoj eliti ovo ide u prilog, baš kao i stranim investitorima. Strani investitori će ostati u zemlji samo ako su nadnice niske ili niže nego u drugim zemljama. U vazduhu se uvek oseća „zlokobna“ i sveprisutna pretnja stranih investitora da će proizvodnja biti preseljena. Ta pretnja je stalna. Zbog toga država pronalazi nove i dodatne ustupke investitorima. Srbija nastavlja *začarani krug* pokušavajući da održi ekstremno niske poreze na profit, omogućujući poresko oslobođenje u periodu od 10 godina, tolerišući utaje poreza, uzdržavajući se od kontrole transfernih cena, obezbeđujući izdašne subvencije itd. Istovremeno, strani investitori manipulišu poreskim bilansima i napuštaju Srbiju s neoporezovanim profitima.

Popravke javnog sektora se ostvaruju smanjenjem potrošnje, dok se deo nacionalnog dohotka, koji se stvara na osnovu dominantne politike štednje, ne usmerava u nove investicije. Potencijal SDI za zapošljavanje se pokazao prilično ograničenim, ne samo zato što nije bilo dovoljno grinfild investicija, već i zbog dominantnog modela investiranja kroz privatizaciju. Uloga sindikata u zemljama u razvoju i u nerazvijenim zemljama je postala prilično beznačajna, prvenstveno zbog toga što strani investitori ne tolerišu aktivne sindikate. Oni koriste sve moguće i nemoguće instrumente da bi neutralisali njihov rad i tolerišu samo one sindikate koji su naklonjeni upravi (*management-friendly*). Dobro je poznato neprijateljstvo stranih investitora prema sindikatima.¹²⁰ Proces privatizacije je masakrirao sindikalno

120 Potvrđeno da Yura ne dozvoljava osnivanje sindikata, web portal E-kapija, 25.

8. 2016: <http://www.ekapija.com/website/sr/page/1527737/Potvr%C4%91eno->

članstvo, koje je izgubilo više od polovine svojih članica i članova od 2000. godine do danas. Dodatne pravne barijere (*Zakon o radu, Zakon o štrajku* itd.)¹²¹ i barijere stranih investitora primorale su sindikate na pat poziciju.

S druge strane, antiradnički zakoni nisu nužno antisindikalni. Sindikati su gurnuti u ulogu posrednika i predstavnika u „socijalnom dijalogu“ i upravo zbog toga – zbog posredovanja između poslodavaca i države – udaljavaju se od uloge nosioca klasne borbe i pretvaraju u organizacije za disciplinovanje radničke klase. To najčešće vodi birokratizovanju sindikata koji onda imaju drugačije interese od radnica i radnika. Dakle, klasna borba se vodi i u samim sindikatima, a povezana je s pitanjem njihove strateške orijentacije na liniji *socijalni dijalog – militantna sindikalna strategija*.

Konačno, suočeni s restrukturiranjem proizvodnje, tradicionalni oblici sindikalnog organiziranja koji su ograničeni na fabriku, preduzeće ili jednu državu pokazuju se sve nesposobnijim da zaštite interese radnica i radnika. Radnici i sindikati iz različitih zemalja podstiču se da igraju jedni protiv drugih. Sindikati često zagovaraju protekcionizam, boreći se da zadrže poslove, pristojne radne uslove itd. u sopstvenoj zemlji.¹²² Ali, očigledno je da u globalizovanom sistemu proizvodnje defanzivni model uglavnom doprinosi jačanju postojećih razlika u nadnicama i jačanju globalne eksploatacije rada, a ne dugoročnom poboljšanju radnih prava.

da-Yura-ne-dozvoljava-osnivanje-sindikata ; Sindikalka dobila spor protiv nemačkog Drekslmajera, *Novosti*, 4. 4. 2012: <http://www.novosti.rs/vesti/srbija.73.html:374054-Sindikalka-dobila-spor-protiv-nemackog-Drekslmajera> ; Dragojlo, Saša, Kolika je prava cena Geoxovih cipela?, portal Mašina, 29. 11. 2016: <http://www.masina.rs/?p=3622>

121 Jedna od posledica novog *Zakona o radu* tiče se činjenice da je zaključivanje kolektivnih ugovora, osobito u privatnom sektoru, postalo skoro nemoguće.

122 Više o ambivalentnim praksama najvećih zapadnih sindikata, njihovom autsorsingu i neoprotekcionističkim politikama videti u Smit, John: *Imperialism in the XXI Century*, Monthly Review Press, 2016, str. 17-21.

Strane direktne investicije kao oblik outsorsinga utiču na radnice i radnike razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja na dva načina: 1) zamena bolje plaćene domaće radne snage (razvijenih zemalja) niže plaćenom radnom snagom u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama, što podstiče međunarodnu konkurenciju između radnica i radnika; 2) niske nadnice u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama čine mogućim pad cena proizvoda robe široke potrošnje u razvijenim zemljama. Ovaj mehanizam štiti uspostavljene nivoe potrošnje. Čak i MMF priznaje da „jeftiniji uvoz u naprednijim ekonomijama uvećava ‘veličinu kolača’ koji se onda deli među stanovnicima, što kao rezultat ima neto dobit u sveukupnim radnim naknadama u realnim terminima”.¹²³ Drugim rečima, uštede u troškovima koje proizilaze iz outsorsinga dele se među radnicama i radnicima razvijenog sveta. To osigurava da životni standard ostane relativno zaštićen u razvijenim ekonomijama, čak i po cenu stagnacije nadnica. To je jedino moguće na uštrb radnica i radnika iz zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja, koji su supereksploatisani.

Međutim, radnice i radnici iz razvijenih zemalja i sami se nalaze pod pretnjom nezaposlenosti zbog masovnog outsorsinga. Radnička klasa generalno ne može imati nikakve koristi od globalnog sistema eksploatacije – naprotiv; zato bi time morali da se bave sindikati kako u razvijenim zemljama, tako i u zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama. Neoliberalna organizacija proizvodnje znači da je proizvodni proces podeljen na nivou individualnih segmenata proizvodnje i proizvodnih karika, što značajno osakaćuje sindikalno organiziranje na globalnom nivou. Više se ne može govoriti o dominaciji proizvodnje, koja je u svim svojim fazama, organizovana unutar jedne zemlje. Fragmentisanje rada kroz globalne lance proizvodnje stvara masovnu nezaposlenost, koja dalje vodi ka smanjenju sindikalnog članstva. Dakle, internacionalizacija radničke borbe je otežana apsolutnom dominacijom kapitala. Zato ne iznenađuje što sindikati inkorporiraju

123 *IMF World Outlook* 2007, str. 179.

nacionalističke sentimente, kada je cena čuvanja radnih mesta „kod kuće“ prihvatanje smanjenja nadnica (u suprotnom bi „njihove“ kompanije autorsovale proizvodnju negde drugde).

Međutim, nisu radnice i radnici iz zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja razlog za stagnaciju ili smanjenje radničkih nadnica u razvijenim zemljama. Naprotiv, glavni razlozi međunarodne diferencijacije radničke klase su logika samoekspanzije kapitala i glad za profitima. Ta diferencijacija je izražena u dekvifikaciji radnica i radnika, diferencijaciji radnog procesa (i obrazaca produkcije-reprodukcije radne snage), uništavanju fonda živog rada supereksploatacijom, etabliranju međunarodnih razlika u nadnicama itd. Kapital sprečava međunarodno jedinstvo radničke klase i deli je tako što „iskorištava područja nejednakog razvoja i pojačava već postojeće šizme”.¹²⁴ Na strukturnom nivou sindikati su neposredno suočeni s tim problemima kada se SDI pojavljuju kao element unutar šireg okvira zavisnosti između razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja.

Ipak, solidarnost unutar i između sindikata u različitim zemljama nije sasvim nestala.¹²⁵ Sindikalisti/sindikalistkinje i aktivisti/aktivistkinje se decenijama bore da razviju međunarodnu radničku solidarnost dajući doprinos antiglobalističkom pokretu koji je uzeo maha u prvoj deceniji XXI veka. Ti napori uključuju uspostavljanje mreže međunarodnih i evropskih sindikata, radničkih saveta, zagovaranje međunarodnih okvirnih sporazuma i pokretanje transnacionalnih kampanja solidarnosti. Ali je istina i to da su pokušaji stvaranja međunarodne solidarnosti do sada imali prilično ograničen domet.

124 Palloix, Christian, Conceptualizing the internationalization of capital. Methodological Appendix, „Review of Radical Political Economics” 9, br. 2, 1977, str. 23.

125 Videti između ostalog: Christian Pilichowski, Trade Unions: International Solidarity in Action, Transform Europe: <http://www.transform-network.net/journal/issue-102012/news/detail/journal/trade-unions-international-solidarity-in-action.html>.

David Bacon *Building Worker-to-Worker Solidarity*, Rosa Luxemburg Stiftung New York Office: <http://www.rosalux-nyc.org/building-worker-to-worker-solidarity/>.

Da bi međunarodna radnička borba postala delotvorna, da ne bi ostala prazna fraza, treba preispitati postojeće obrasce velikih sindikata koji zagovaraju „fer“ kapitalizam, partnerske odnose sa multinacionalnim kompanijama i „izmirenje“ suštinski suprotstavljenih interesa (izmirenje je eufemizam za opravdanje eksploatacije radnica i radnika). Iz strukturne perspektive, dugogodišnja praksa socijalnog dijaloga i tripartitnog pregovaranja, koju su oblikovali socijaldemokratski sindikati, učinila je sindikate slepima za činjenicu da stvarni neprijatelji sede za istim pregovaračkim stolom.

Zadatak građenja novog radničkog internacionalizma je nezao bilazan: onog internacionalizma koji se neće boriti samo za alternativu kapitalističkoj globalizaciji, već će biti sposoban da poveže radničku borbu na svim nivoima u cilju izgradnje međunarodne protivteže.

Prevela sa engleskog Maja Solar

O AUTORU

Ivan Radenković je teoretičar i aktivista. Masterirao je filozofiju (naučna oblast: epistemologija) na Univerzitetu u Novom Sadu. Trenutne oblasti interesovanja: marksizam, kritika političke ekonomije, istorija ekonomskih ideja, klasna teorija, industrijska politika, istorija sindikata i penzioni sistemi. Član je kolektiva *Gerusija* i deo uredništva časopisa za teorijske prakse *Stvar*. Objavio je istraživanje *Penzijski sistemi u kontekstu promena društvenih formacija – od Kraljevine Jugoslavije do danas* u publikaciji *Bilans stanja: doprinos analizi restoracije kapitalizma u Srbiji* (u izdanju Centra za politike emancipacije, Beograd 2015). Prevodi sa engleskog i slovenačkog. Komponuje, svira i producira muziku.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

339.727.22(497.11)

РАДЕНКОВИЋ, Иван, 1977-
Strane direktne investicije u Srbiji / Ivan Radenković ; [prevod Maja Solar]. -
Beograd : Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2017 (Beograd
: Standard2). - 84 str. ; 21 cm

Tiraž 500. - O autoru: str. 80. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-88745-23-9

а) Иностране инвестиције - Србија
COBISS.SR-ID 229135628

Sažetak:

Poslednjih decenija XX veka je većina zemalja olabavila restrikcije na strane direktne investicije (SDI), a mnoge zemlje su agresivno započele s politikom poreskih olakšica i subvencija u cilju privlačenja stranog kapitala. Suprotno dominantnom narativu, prema kojem SDI dovode do rasta i društveno-ekonomskog razvoja u zemljama u razvoju, veliki deo kapitala uloženog putem transnacionalnih kompanija vraća se razvijenom svetu u vidu uvećanih profita. Radničke klase razvijenog sveta se, zahvaljujući rastućem izvozu kapitala, suočavaju sa stagnacijom nadnica, dok se radničke klase nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju suočavaju sa supereksploatacijom i ekstremno niskim nadnicama. Srbija nikako nije isključena iz obrasca globalne eksploatacije. U ovoj publikaciji analiziraju se makroekonomski položaj Srbije u jugoistočnoj Evropi i društveno-ekonomske posledice integracije Srbije u međunarodne tokove proizvodnje. Oslanjajući se na makroekonomske podatke, istražuju se navodne prednosti SDI, kao i njihov stvarni uticaj na platni bilans Srbije, nivo zaposlenosti, opštu monetarnu stabilnost i – indirektno – na rast spoljnog duga. S obzirom na to, dovodi se u pitanje narativ vlade Srbije i međunarodnih finansijskih i trgovinskih institucija, i argumentuje se stav da su se SDI pokazale kao snažan mehanizam za dugoročno uspostavljanje ekonomske zavisnosti siromašnih zemalja.